

63151/12/19364

30 III

КВАРТАЛЬНИК ВІСТНИКА

МІСЯЧНИКА ЛІТЕРАТУРИ, МИСТЕЦТВА,
НАУКИ Й ГРОМАДСЬКОГО ЖИТТЯ



Д-Р М. АНТОНОВИЧ

МАРШАЛ ВПЕРЕД
(БЛІЖЕР)

ЛЬВІВ

1936

ч. 4

Відновляйте передплату

НА

ВІСТНИК

Передплата на „ВІСТНИК

в краю вносить:

квартально — зл. 6.60; піврічно — 12; річно —
платні з гори. Ціна окремої книжки — зл.

Для заграниці: річно зл. 30 або рівновартість в чужій
люті. Ціна окремої книжки — зл. 2.50.

Хто з краю або з Чехії пришле р
передплату до кінця грудня б
платить за Вістник

ЛИШЕ ЗЛ. 20

Закордонний передплатник, що в грудні вишле однораз
зл. 25 — матиме заплачений Вістник за весь 1937 рік

Квартальника Вістника

в 1937 р. вийде, як дотепер, 4 книжки в
від зл. 1 до зл. 2.

Річна передплата вносить зл. 4 платних згори.

Для закордону зл. 5.

Річна передплата „Квартальника“ для передплатників
„Вістника“ вносить зл. 2. Для закордону зл. 3.

А ДРЕСА: Львів, Чарнецького 26 м. 21.

ЧЕКОВЕ КОНТО 500.3



Львівська бібліотека
АН УРСР
№ 11



Бліхер
(1742—1819)

30 III.

Др МИХАЙЛО АНТОНОВИЧ

МАРШАЛ ВПЕРЕД

(БЛІХЕР)

~~63451~~

12.

1936-4



Л Ъ В І В

1 9 3 6

Квартальник Вістник ч. 4 (12)

Львів. Бібліотека
Львівської
Львівської

9(443) 018

М.

435(0)52-8

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И ~~56810~~ 83

ПЕРЕДМОВА

Від версальського миру — примара війни зависла над світом. Мирний договір, який мав остаточно розв'язати всі спірні міжнародні проблеми, нагромадив цілу купу нових, що настирливо домагаються такого чи іншого рішення. Союз народів, ліги мира, пропаганда роззброєння, безкінечна черга пактів про ненапад і пр., доправили лише до того, що тепер кожна нація стала озброєним народом. Тим самим змінилося поняття комбатанта.

Коли на місце фахового війська прийшов озброєний народ, на місце давнього «жовніра», «солдата», тих, що були на чийсь «сольді», «жолді», — став вояк, дитина своєї нації, патріот.

В зв'язку з тим цікаво буде зазнайомитися в сій книжечці з постаттю, яка стояла на грані отої еволюції, розпочатої великою французькою революцією, і ще не скінченої; з постаттю, що в своїй індивідуальности лишила нам взірець і при-

клад нового типу вояка. Одні представляють його героєм визвольної війни проти Наполеона, другі — реакціонером, що разом з царями і королями скрутив шию революції. Він не був ні одним, ні другим. Він бився проти Франції — ще під прапорами великого Фрідріха, проти Франції королівської. Потім — проти республіканської, революційної Франції Конвента. Нарешті й — проти імператора французів. Проти всякої Франції, проти Франції взагалі...

Мав в собі, як я його розумію, три риси, що засадничо ріжнили його від старого типу лядск-кнехта. Був — по перше — житевий грач, грач з замилювання і пристрасти. Був — по друге — живим запереченням людини, що мірила заміри на сили, не сили на заміри; що схилялася перед обставинами і розрахунком, замість їх нагинати до своєї волі. Був він — по третє — новим типом вояка-патріота, що божевільно кохав свою країну і божевільно ненавидів її ворогів.

Коли наступила коротка перерва в велитенській боротьбі з імператором, писав він в 1811 році до ген. Гнайзенау: «я ще не втратив надії, що ми зазнаємо кращих часів, бодай (коли знову вибухне війна) не буде життя таким нудним і буденним... Мав тоді 70 літ, а в сих словах, з тим, що кращим уважав хоч і грізніше, але за те не нудне, не буденне життя, — визирав ціла його вдача: забіяки, грача, спортсця, що лю-

бив викликати долю і грати з нею «ва-банк». Дужатися з тираном, який доплав національну гідність його народу, се було для нього не тяжким обов'язком, не сповненням даної присяги, не принукою. Се була єдина насолода його життя, і коли мав двацять кілька літ, і коли мав сімдесят. Він просто зрадив, коли поконаний і ув'язнений на Ельбі Наполеон, нагло повернув до Франції. Нова нагода для попису, для оправдання життя. Радість, що навіть пару років перед смертю воно таки не буде «нудне» і «буденне».

Його прозвали маршалом Впередом. Вперед — було його гасло, вперед проти всякої конюнктури і проти вираховання. Людина проти матерії. Один з новочасних німецьких письменників, Ернст Юнгер пише, що якраз змашинізовання війни поставило на незнану досі височину людину, яка ту машину вправляє в рух. «За всім стоїть людина, вона щойно дає машинам напрям, і сенс. Вона видобуває з ним стрільна, вибухові матеріяли, отруту. Вона, людина підноситься над машинами, немов той хижий птах над своїм противником... Чим більшою є машина, тим більше значіння людини та її волі».

Сей прімаг волі — може не відповіджений, не унятий в закінчену формулу, трискає з кожного чину, з кожного задуму, з кожного слова Бліхера. Великий навчитель воєнного мистецтва, ге-

нерал Клявзевиц пише в своїм підставовім творі, що головним завданням того, хто кермує воєнними діяннями — є допровадити до «виснаження фізичної сили і волі противника». Се перед ним знав Бліхер, якого волю не могли зломити, ні захитати найстрашніші поразки, ні забобонний страх його земляків перед самим імям Наполеона. Він не боявся його. В той час, коли переможені — не так росіянами, як кліматом — розбитки великої армії повертали в розсипці через Німеччину додому, коли ціла офіційна і неофіційна Німеччина отетеріла з жаху, не важучись навіть тоді повстати проти Франції, — Бліхер горячково готувався до рішучого і останнього удару. Він був один з тих немногих, що не боявся генія Бонапарта; що не признавав вищости його волі над своєю.

Крім того він був — патріотом. Фіхте казав в тих часах: «воjak є те, в що він вірить» (*Der Soldat ist das, was er glaubt*). А Бліхер фанатично вірив в Німеччину. Менше в її князів і королів, але в народ — непохитно. Як зрештою і в себе самого. Мабуть той самий Фіхте, сказав: «хто хоче знищити ворога, мусить його ненавидіти, про перемогу рішає сила серця, сила пристрасти». Формула мабуть незрозуміла для вояка старого типу, але — ніби живцем скалькована з поступовання маршала Впереда, який ненавидів французів надлюдською

ненавистю, а з війни проти них зробив своє післанництво, бо для неї лише горів і згас.

Тими трьома своїми прикметами — тим, що був житевим грачем, ризикантом, патріотом і людиною волі передусім, втілив в собі новий тип комбатанта. А водночас — своєю постантю — дав цікавий причинок до проблеми проведу і маси, оскільки ця проблема є актуальна на війні. Хто в боротьбі з противником бачив лише обов'язок (не насолоду); хто в ненависти до нього бачив гідний осуду «шовінізм»; хто ставляв над волею перемоги холодний інтелект, вічно гипнотизований «обставинами» — той не надавався на провідника маси, умундурованої чи ні. Сю проблему зачеркує трохи Клявзевиц. Він пише: «ціла інерція маси тяжить над волею полководця; від жару в його грудях, від ясности його генія, повинні наново загорітися запал підприємливості і світло надії всіх інших. Лише остільки, оскільки полководець доконає сього, остільки панує він над масою і лишається її провідником. Колиж сього не потрафить, коли його власна відвага не є досить сильна, щоби знову оживити відвагу всіх інших, тоді маса тягне його до себе вділ, в низші царини звірячої природи, в яких уникається небезпек і не знається ганьби».

Типом такого полководця, який порушував і запалював масу, типом нового воєначальника

*і нового вояка — був Бліхер. Ось чому його по-
стать є така актуальна і така хвилююча якраз
в наші часи.*

РЕДАКЦІЯ

І БЛІХЕР ПІД ПРАПОРАМИ ФРІДРІХА ВЕЛИКОГО

В серпні 1760 р. полк пруських червоних гусарів Беллінга вирушив на відсіч шведській кінноті, що зробила партизанський наїзд на Помєранію. Підчас дрібної сутички під одним з утікаючих шведів забито коня. У взятім після завзятої оборони в полон корнетові пізнали пруські гусари шведського старшину, який вже дався їм у знаки з неодної попередньої шарватки. Полоненого вершника привели перед полковника Беллінга, якому сподобався стрункий високий 18-и літній юнак з блискучими блакитними ючима, що виявився кривим його жінки. Він називався Гебгард Леберехт Бліхер і походив з дрібної гесенської шляхти, але молодість свою провів з матір'ю в Мекленбурзі і на острові Рігені в її батьків. Постійно стрічаючися з вояками, і слухаючи їх оповідань, молодий Бліхер так захопився ними, що постановив, не дивлячись на весь спротив родичів, посвятитися кавалерійській службі. Та за який рік згаданий полон перервав його діяльність під синьожовтими прапорами короля шведів, готів та вандалів. Пруський полковник оком

досвідченого кіннотчика вгадав у Бліхері талановитого старшину і запропонував йому місце у своїм полку. Полонений відразу погодився на сю пропозицію.

Така зміна служби, трудна до подумання в наших часах, коли у війську консеквентно переведений національний принцип або хоч засада державної приналежності. Але в тих часах, коли національне почуття не існувало в теперішній формі, а людина, особливо ж шляхтич, чувся зобов'язаний лише до особистої вірності своєму сюзеренові, таке поступовання не було нічим дивним. Конде і Тюрен втікали до еспанців служити проти Франції і потім легко діставали прощення в імені короля; принц Євген Савойський пропонував по черзі кільком ворожим дворам свою службу; найвидатніший полководець Пруссії в XVII столітті Дерфлінгер заслужив свої перші лаври на шведській службі — отже і для Бліхера, який не був навіть територіяльно васалем шведського короля, така зміна супротивника не викликала ніяких етичних скрупулів. За нього віддали шведам полоненого шведського старшину і тим свої рахунки з державою нащадків Вази вважав Бліхер полагодженими. Честь служити під прапорами найбільшого тогочасного полководця вабила неабияк.

Новий офіцер відразу добре виявив себе серед своїх бойових товаришів. Завше бадьорий, захоплений, веселий і товариський, божевільно хоробрий, а при тому холоднокровний, фахівець від коней, хортів, вина і жінок, пристрасний мисливець, марнотратник, гуляка, картяр і задиркуватий дуелянт — Бліхер мав усі дані на іде-

альноного, прославленого в літературі, типа гусарина. Гусарські звичаї не дали розвинутися в ньому його великим природним здібностям, що пізніше усвідомив собі і він сам, не раз жаліючи за прогайованою молодістю. Недбала початкова освіта, від якої в нього на все життя залишилася неграмотність в правописі та синтаксі, жахливе письмо і дуже рудиментарне знання французької мови були для Бліхера в його пізнішому життю не раз поважною перешкодою, але наразі доповнювали всі його гусарські чесноти. Зрештою його інтелектуальний рівень був не гіршим від більшості військових старшин Фрідеріціанської армії, що звикли дивитися згори на всі мудрощі світа, які виходили поза обсяг військової служби. Не диво отже, що його кар'єра пішла швидко вперед і вже незабаром міг Бліхер зі самопевністю, якої йому ніколи не бракувало, носити горду девізу червоних гусарів **vincere aut mori**. По кількох дрібних сутичках зі шведами перекинено полк Беллінга на південь і там Бліхер, в останнім бою Семилітньої війни, під Фрайбергом, здобув собі перші лаври, перші ворожі гармати і перші рани. Рік 1761 завершив він уже прем'єрляйтнантом.

Не дивлячись на гуляще гусарське життя, від природи живий розум і чутка інтуїція Бліхера засвоїли собі вже в сій Семилітній війні ті перші досвіди, що створили основу його світогляду. Віддавна вже оцінено державу Фрідріха Великого, як державу механістичну в досконалій конструкції, в якій кожда людина грала ролю автоматичної ляльки з точно обмеженими і окресленими функціями, немов який цвяшок чи шрубка у велитенській машині. Собі приділену функцію мусів ви-

конувати кожний мешканець, кожда кляса населення. Міщани мали займатися ремеслом і торгівлею, селяни хліборобством, духовенство всіх конфесій — спасанням душ своїх віруючих, шляхта мала організувати сільське господарство і постачати старшинські кадри до війська, армія — служити зовнішню політичним цілям уряду. Населення мусіло виконувати свої обов'язки без огляду на те, чи веде уряд війну, чи підписує торговельні договори. Якийсь ентузіазм вроді бажання самочинною збіркою грошей або виставленням добровольців допомогти своїй державі, вважав Фрідріх Великий порушенням обов'язків і непокликаним втручанням в урядові справи. Щоб військова служба не відривала населення від призначених йому завдань, армія Фрідріха лише в дуже незначній мірі рекрутувалася з власних підданих (доставлюваних поміщиками селян). Переважно її формували з насильно захоплених волоцюг, бродячого бездільного елементу і викрадених мешканців інших країв — в першу чергу малих німецьких державок і Польщі, в яких урядовий апарат і езекутива навіть смертними карами не були в стані відстрашити пруського вербівника. Ідеальна чета, на думку Фрідріха, мусіла складатися з двох третин таких примусово назбираних рекрутів і лише одної третини пруських селян, так що всю цілість тільки найжорстокіша дисципліна і божевільний страх перед шпіцрутами міг утримати вкупі. Такий людський матеріал не відчував ніякого внутрішнього зв'язку зі справою, за яку бився і лише в наслідок кількадесятилітньої дресури вивчався бездоганно виконувати приписану команду з рушницею. Довічна касарня з її парадовою муштрою робила з Фрідеріціанського вояка бездушне слух-

няне знаряддя для кабінетної політики монарха і провідного міністра, політики, яка в XVIII віці полягала в хитромудрих інтригах та комбінаціях, яких вимагав державний інтерес («конвенієнція» в тодішній мові). Удержуваний тільки страхом, вояк ловив першуж нагоду, щоби здезертувати і тому ціла організація війська служила охороні перед сим злом. Вояків не вільно було розквартировувати: армія завше бівакувала в полі. Навіть по воду ходили під наглядом підстаршини. Для тієїж ціли служили і яскраві богатобарвні однострої, що здалеку виріжняючись, утруднювали воякові втечу. Доведена до найменших дрібниць муштра, з роками робила послух наказам офіцера чисто машинальним. Але инакше було неможливо змусити битися армію, яка не мала до сього внутрішньої спонуки, яка йшла в бій тому, що вояк боявся свого старшини більше, аніж воєра. Гін до побіди в муштрованих регулярних арміях XVIII століття був не більший, аніж у шахових фігур на шахівниці. Для боїв по можливості вибирались рівні місцевости, на яких довгі рівні-сінькі ряди, такі знані кождому зі старих гравюр, по команді рухались вперед, назад чи вбік, по команді стріляли сальвами, або кидались на багнети. Втрати в боях, ведених такими щільними людськими масами, були очевидно величезні (40-60% всього чисельного складу армії), але страх перед офіцером і залізна дисципліна дозволяли їй витримувати такі втрати, не тратячи боєздатности.

Муштра і вербунок сього війська йшли дуже повільно, коштували дуже дорого і підчас Семи-літньої війни, коли всі сумежні краї замкнулися для вербункового промислу, а фінансові засоби

Пруссії вичерпалися, поневолі мусів Фрідріх II шукати інших засобів, щоб поповнити проріділі в безконечних маршах і боях ряди свого війська. В полки гренадієрів почали вливатися »кантоністи« — пруські селяни і сей засіб, до якого пруський король взявся лише проти волі і в крайній потребі, приніс несподівано блискучі наслідки. Селяни обожали короля, якого суворому, справедливому управлінню вони завдячували значне поліпшення свого добробуту. Вони представляли собою прекрасний боєвий матеріал, який радо йшов у бій; дезерція, як масове явище, припинилася, а у війську міцнішав дух не дрючкової дисципліни, а національної солідарності зі справою, за яку боролася держава. Війна переставала бути виключно справою міністерського кабінету, ставала амбіцією населення, національним ділом. Ряд блискучих перемог над військами найпотужніших держав Європи почав зроджувати в Пруссії почуття власної ліпшости — почуття, що лягає в основу кожного здорового національного патріотизму. Не дивлячись на всю геніяльність, Фрідріх не розумів сього явища, яке належало до пізніших часів — він був більше всіх здивований, коли по повнім розгромі своєї армії в фатальній ярузі Кугрунд біля Кунерсдорфу 1759 р., самі собою почали збиратися його розпрошені й розбиті кінною атакою Ляудона полки; без будьякого примусу, без фельдфебельських шпіцрутів, з власної волі поодинокі і купками збиралися вояки під свої прапори. Вони керувалися тільки власною доброю волею, боєвою солідарністю, першими проблисками неясного національного почуття; в них діяв уже новий дух бу-

дуччини, якому наразі не було місця в державі Фрідріха.

Саме той новий дух стрівув Бліхер на початках своєї кар'єри в пруській армії. Тоді вже не тільки горда пруська самосвідомість і свій локальний патріотизм поширилися серед вояцьких і народних мас, але встиг зазначитися і дальший розвиток цього процесу. Завдяки переплетенню кордонів Прусії, особливо в північній Німеччині, з кордонами інших держав, настрої пруського населення не могли не відбитися на їх одномовних і зв'язаних близькими інтересами сусідах з якогонебудь Мекленбургу чи Брауншвайгу. Перемоги над французами відчувалися як загально-німецькі тріумфи. Не лише прусаки виспівували веселої пісні про битву під Росбахом і про сліди на сорочці французького маршала князя Субіза, що зовсім не свідчили про його надто велику хоробрість. «Пудром платить французам король» шпигала західних сусідів інша популярна пісня. Такі були перші, може лише пізніше усвідомлені й оформлені, вражіння молодого Бліхера в пруській службі. І вони — сі досвіди останніх, славних для Прусії, літ Семилітньої війни не могли не залишити в головах більш живих і рухливих молодих старшин першої думки про мілітарну доцільність покликання власного населення до військових цілей; думки про те, що нація, національне почуття є для держави великим джерелом потуги в боротьбі з зовнішнім ворогом.

Але коли скінчилася Семилітня війна 1763 р., Фрідріх II вернувся до попередньої вербункової системи, а механістична бюрократична управа, що викреслювала з життя держави всяке почуття її

громадян, знову ввійшла в свою колію. Відпущені кантоністи розбрелися по домах і рознесли в найглухіші села Прусії легенду великого короля, свідомість і довіря до власної сили й здатности, і той елементарний патріотизм, на який був лише здібний часто неписьменний вояк, патріотизм, який відчував себе тільки в зустрічі з чужим, ворогом — зокрема французами, та в привязанні до «старого Фріца». Висші інтелектуальні верстви Німеччини переживали в той час добу космополітичних «бурь й напорів», задивлені тільки в можливості як найвільнішого і найвсестороннішого плекання культурної індивідуальности громадянина цілого світу. Такий ідеал як найвисшу ціль поставив перед німцями Гете своїм дістихом:

Zur Nation euch zu bilden ihr hoffet es Deutsche vergebens
Bildet ihr könnt'es dafür, freier zu Menschen euch aus.

(Даремно сподівалися ви, німці, зробити з себе нарід.
За те ви моглиб виховати себе на вільних людей.)

Космополітичну людину звеличували поезії Кльопштока, публіцистика Ферстера, молодечі мрії Гумбольта. Тим більше значіння для майбутности Німеччини мали инакші настрої мас. Саме з тих низів могли вийти пізніше численні творці новочасного національного духа, як Арндт, Шарнгорст, Шляермахер, Гнайзенау.

II БЛІХЕР „ЗАБИРАЄТЬСЯ ДО ЧОРТА“

Коли скінчилася Семилітна війна, для Бліхера скінчилися дні воєнних подвигів і передовсім першорядного вишколу в кінній партизанській практиці, з її хитрощами, тріками і несподіваними нападами, — вишколу, який він пройшов під проводом досвідченого Беллінга. Тим більше часу лишала мирна військова служба на карти і гульні, до яких Бліхер відчував пристрасть під впливом своєї горячої активної вдачі, що потребувала сильних вражінь. А передовсім невилазно загруз молодий сотник в поєдинках. Великим щастям для нього було, що полковник Беллінг, дивлячись крізь пальці на молодечі вибрики, був дуже суворий пильнуючи, щоб найскрупулятніше виконувано всі службові обов'язки.

Таке життя ніскільки не змінилося, коли 1770 р. полк червоних гусарів вирушив до Польщі втихомирювати тамошні неспокої, залишившись на своїх нових становищах і по першій поділі. Хіба лиш кілька сутічок з конфедератами внесло деяку різноманітність. Та новий командант, що незабаром заступив приятного Бліхерові Беллінга, фон Льосов не міг помиритися з буйністю свого лейтнанта. Самовільну кару Бліхера над католицьким священиком, якого не без підстав запідозрили в участі при вимордованні пруської застави, взяв він за причину, щоби обійти свого прем'єрлейтнанта при роздачі нагород. Загонистий Бліхер звернувся прямо до короля зі скаргою і з проською дімісії. Старий Фріц, неблаганий сторож справедливості і військової дисципліни, відповів у грудні 1772 ляконічно: »Ротмістр Бліхер може забиратися до чорта«. Завзятому гусаринові довелося кидати службу, яка для нього була всім на світі.

З самого початку він зі своїм звичайним захопленням взявся за ролю порядного продуктивного громадянина, женився, заарендував маєток і почав з таким успіхом управляти господарством, що за кілька літ зміг купити маєток Грос-Радов біля Штаргарду в Померанії. Сам Фрідріх Великий звернув увагу на зразкову діяльність відставленого ротмістра і заохочував його дарунками та грошовими позичками, щоб він завів різні поліпшення. Але завзяття кіннотчика до хліборобського звання в стилі фізіократів, не тревало довго. А коли повторні прохання про прийняття до армії Фрідріх II послідовно відкидав, Бліхер знеохотився до сільського господарства, занехав справи і заліз у борги.

Зараз же по смерті Фрідріха II, почав він напастувати його наступника Фрідріха-Вільгельма II, щоб той знову дозволив йому вступити в армію. Повний радости стрінув своє призначення на майора в тому ж самому полку червоних гусарів, дарма, що находився вже у віці, в котрім більшість старшин старається про дімісію (1787).

Відтепер доля Бліхера вже нерозлучно звязана з пруською армією, тим більше, що коло сьогож часу померла його дружина, а маєток він мусів продати, щоб розплатитися з вірителями. В тому ж 1787 р. червоні гусари взяли участь у поході герцога Фердинанда Брауншвайгського до Голяндії з метою втихомирити тамошню революцію, що набрала міжнароднього значіння. Революція полягала в тому, що голяндські біргери, начитавшись Руссо, не пустили їхати карету з принцесою, кудись, куди принцесі конче було треба. Такий прояв суверенних прав народу тоді не був ще такий звичайний, як кілька літ пізніше. А тому, що принце-

са була сестрою Фрідріха-Вільгельма II; тому, що Прусія була в союзі з Англією; тому що у Франції починалася революція; тому що Австрія і Росія були звязані війною з Туреччиною, Берлін мав повну можливість послати в Голяндію військо, розігнати повстанців, закріпити свій вплив у Семи Провінціях і пустити принцесу їхати, куди їй хотілося. Бліхерові ся військова прогулька принесла кілька милих знайомств з ючитаними в Руссо, зрештою нешкідливими, голяндськими купцями, з якими майор армії деспота пив на брудершафт.

III РЕВОЛЮЦІЙНІ ВІЙНИ

Незабаром пруській армії довелося помірятися з ворогом, небезпечнішим аніж польські конфедерати або голяндські повстанці, а саме з революційною Францією. Чи короновані деспоти Європи напали на Францію, щоби згнобити новонароджену свободу, як твердили французькі історики Тієр або Мініє, чи кровожадні фанатики гільотини і терору кинулись на мирну Європу, щоб під покровом гарних гасел принести народам здирства, грабунок і поневолення, як твердили пізніші історики німецькі (Зібель, Вільгельм Онкен) — се питання, в яке тут нема місця ближше входити. Досить того, що зудар між старою Європою і новою Францією був неминучий і Прусія взяла в ньому участь, виступивши в поле згідно з усіма твердо установленими правилами воєнного мистецтва часів Фрідріха. На полі бою професійна пруська армія в останній раз пописалася зі славою. Більші бої з французами покінчилися здебільшого тактичними перемогами, а Бліхер в боях 1793-1794 рр. вперше виявив свою найсильнішу прикмету — бли-

скучі, бравурові кіннотські атаки, до яких він, запалюючися сам, виїмково вмів запалити і своїх вояків. Прожогом ведені в бій своїм улюбленим полковником, червоні гусари відзначилися під Морляутерн, Кайзерсляутерн, а під Кіррвайлером, в бою з відомим пізніше генералом Дезе (що впав, розбивши австрійців під Маренгом), Бліхер взяв у полон 500 людей і здобув 6 гармат. За се дістав рангу генералмайора. Проте успіхи червоних гусарів, що за два роки взяли 11 гармат, 5 прапорів і 3500 полонених, були виїмком. Назагал війна йшла вдало для французів — вони захопили Бельгію та Голляндію і змусили до відступу союзні армії. Базельським миром 5 квітня 1795 Прусія відступила Франції свої посілости на лівім боці Рену...

Пруська армія вертала додому з мішаними почуттями. Старим і менше здібним з молодих старшин не було ніякого діла до діпльоматичних постанов. Вони верталися зі славою одержаних перемог і зі зміцненим переконанням в єдиноспасенність фрідріхівської військової системи. Але вся здібніша частина військової старшини, в першу чергу Бліхер, Шарнгорст і Гнайзенау усвідомили собі конечну потребу військових реформ у Прусії. Одержані перемоги були для них лише свідомством, що боева вартість прусака не менша, аніж француза. Перевага французької тактики з її розсипаними стрільцями, що вступали в бій кожний на власну руку і не сальвами, а поодинокими стрілами наносили такі страти ворогові, була для них очевидна. Атаки революційних військ великими людськими масами проривали тонкі довгі і неповоротливі ряди лінійного шикования. Тактика XVIII століття наказувала берегти вояка. На-

вербовані і десятиліттями вимуштровані вояки були дорогі, втрати в боях лінійним устроєм величезні. Їх не можна було так швидко замінити, бо вербунок йшов помалу. Використання перемоги було невідоме. Однаково і переможець і переможений були по битві в такому ослабленому стані, що всякі енергійніші военні діяння припинялися. Тому бою, назагал, уникали — полководець бачив своє завдання в тому, щоби самими маневрами виснажити супротивника і змусити його до відвороту. Клясичним під тим оглядом являвся марш австрійського фельдмаршала Трауна, що 1744 р. без єдиного бою змусив Фрідріха Великого покинути Чехію. Найдосконалішим засобом для такої військової тактики являлося загроження шляхів сполуки між армією і хлібними шпіхлірами ворога, які приписово мусіли знаходитися на віддалі не більше 5 переходів від війська. Для сього треба було вибирати догідні, так звані «ключеві» позиції, себто так стратегічно положені місцевости, щоби, захопивши їх, вже тим самим змушувати ворога до відступу самою загрозою його крил чи запілля. Повстала ціла наука про ці ключеві позиції. Але бій чи маневр, кожний рух армії був завше до подробиць випрацьований, розроблений і вирахований з картою і циркулем в руках, з величезною ерудіцією, списаний довго і докладно; все було передбачене в сьому многословному наказі, все, крім несподіванок, яких взагалі не можна було передбачити, а які трапляються в кождім бою. Повільність рухів, неминуча там, де в похід або бій йшли мов на параду, малі або ніякі резерви, бо резерв було непотрібно там, де плян так докладно все передбачував, — ось як виглядав спосіб ведення війни проти Франції.

Тимчасом в поступованню французьких революційних генералів здібніші пруські офіцери доглянули щось зовсім нового і небувало-го. Революційна армія не провадила методичної війни за чиюсь спадщину чи в ім'я збереження європейської рівноваги, чекаючи для кожного руху вказівки свого тайного кабінету. — вона несла всій Європі »війну палацам, мир халупам«. Вчорашні конюхи і слюсарі, що провадили французьку армію, зеленого поняття не мали про ніяку науку ключевих позицій, ні про штуку охорони сполучень з шпіхлірами, вони взагалі не мали шпіхлірів; купівля потрібних продуктів або реквізіції годували армію. Вони зовсім не розумілись на тонко задуманих рафінованих маневрах, та і не моглиби їх виконати зі своїми малодісциплінованими військовими відділами; вони без усякого поняття про найпримітивніші правила стратегії, без точно виробленого пляну, просто нападали на ворога, де тільки його надибали, і як нападали! В них зовсім нічого не було від рівних немов шнурочок рядів фрідріхівської армії, що ви-маширивувала на поле бою немов бездоганно заведена машина. Де там! З початком бою всякий, і так невеликий, порядок революційного війська зникав остаточно, армія розсипалася куди хто попав. Вояки — о ганьба! — ховалися за каміння, за кущики, стріляли без всякої команди, але стріляли; стріляли без наказів, без погроз і побоїв старшин, начеби ціле військо було одною живою істотою, перейнятою тільки бажанням перемоги. Армія не знала дезерції, не потребувала дрючкової дисципліни, не боялася втрат — на місце кожного вбитого зараз же ставав новий оборонець »вітчини в небезпеці«, з тоюж Марселезою на

устах, з тимже палким бажанням перемоги.

І як часто спадали лаври побіди на голови тих неуків генералів! Гондшоотен, Ваттіньї, Флерюс збавили Францію від напасників, здобули Бельгію, довели революційне військо до берегів Рену. Якою безсильною, натомісць, була кождий раз, навіть по переможній битві, блискуча пруська армія, щоб зібрати овочі побіди! Буквально за кілька день французи з новими резервами, з відродженою боездатністю стояли на полі бою проти ослаблених пруських полків. Немов Антей добував з землі все нові й нові сили той загадковий якобінець Лязар Карно у здезорганізованій країні. Перед очима Бліхера чи Шарнгорста значно виразніш, аніж рудіментарні зачатки Семилітньої війни стала картина узброєної нації, як резервуару сили, нездоланої, неможливої до поконання засобами механістичної держави. Неясні спогади, фантастичні мрії і конкретні проекти реформ промовляли проте за тим, що і в Пруссії щось таке можливе; що і в Пруссії нарід звик уже любити батьківщину і короля; що і він мігби стати тим самим джерелом могутности держави, тільки треба вміти з нього скористати.

На чолі партії, яка змагала до реформи в дусі переходу від професійного вербункового війська до народної армії, став Шарнгорст. Його підтримував теж і Бліхер, що в часах по революційній війні, на спокійнішій становищі команданта демаркаційної лінії, встановленої по Базельському мирі між Францією і Пруссією в північній Німеччині, більше присвячував часу організаційній роботі. Одружений вдруге з горяче улюбленою своєю «Мальхен» (уродженою Кольомб), поміж домашніми і адміністративними клопотами, Бліхер не

переставав уперто дбати про належну муштру підлеглих собі відділів. Він ніколи не був фахівцем в політиці, але здоровий вроджений інстинкт весь час підказував йому, що війна не минула, що небезпека загрожує й далі його батьківщині. Як завше, багато часу уділював Бліхер картам і вину, але тверда школа Беллінга виявилася в тому, що ані разу не можна було йому закинути, що він попускає свої службові обов'язки. Резідуючи в Емдені та в Мінстері, закінчив він в сей час свій щоденник, ведений ним підчас війни і наповнений досвідами і рецептами з партизанської практики. Несподівані напади, патрульна служба, розвідка, описані тут живим і цікавим стилем. Практичні поради книжки, оперті на вишколі такого випробованого фахівця, як Беллінг, і на великім власнім досвіді, ще й до сьогодні не втратили в дечім своєї вартости. Інша річ, що все написане мусів прокорегувати і поправити адютант Гольц, бо шістьдесятьлітній хоробрий генерал-лейтнант (від 1801 р.) так і не навчився писати по німецьки. Однодумцем Шарнгорста виступив Бліхер теж у статті «про формування національної армії» (1805 р.). Хиби пруської військової організації усвідомив собі Бліхер дуже добре: механізована муштра, повільність рухів, перетяженість війська обозом, застаріла рекрутська система, погане озброєння — всі ці хиби він бачив, але все те не могло захитати його віри в могутність і непобідимість Пруссії; віра твердо закорінилася в Бліхері ще з Семилітньої війни.

До самої катастрофи під Єною всі зусилля партії реформи були марні. Армією керували або геть постарілі і закостенілі в приписах Фрідріха Великого старшини, що не вмiли инакше думати,

як категоріями старої лінійної військової тактики, або просто нездари, що вміли хіба лиш жваво гаркати слова команди на Потсдамській площі. Представники сеї старої партії Фердинанд Брауншвайський, князь Гогенлое, Мелендорф і інші противилися найменшій спробі відступити від освячених традицій, і вказували на перемоги під Кайзерсляутерном і Пірмазенсом над французькою революційною армією, як на доказ єдиноспасенности лінійної тактики. У війську не бракувало живих умів і свіжих сил: в малім гарнізонівім містечку Яуері цілі ночі просиджував над картами і плянами Гнайзенау; серед витягнених струнко юнаків військової школи в Берліні виріжнялися мимохіть розумні блискучі очі Кляузевіца; на непомітних посадах працювали Боен і Грольман, але все те були ще нікому невідомі імена. Остаточне рішення належало королю Фрідріху-Вільгельмові III, але король був менше всього людиною рішучого чину. Нарешті рішившись на якийсь крок він уже, що правда, не відхилявся від раз прийнятого напрямку, та його природжена обмеженість не дозволяла йому засвоїти необхідність якоїсь реформи. Тому остаточне рішення часто приходило запізно. У військових справах королеві не бракувало правильного інстинкту, але млявий і нерішучий, він не міг зважитися скасувати устрої, на яких здавалося спочивала пруська монархія. Запізнився з реформами Фрідріх-Вільгельм III і перед війною 1806 р.

Тимчасом життя Бліхера в Мінстері, що на його власний вираз часто протікало з «одною ногою в стремені» — особливо підчас французької окупації ГанOVERу 1803 р. — зближалося до кінця. По деякім затишу в Європі знову почали збира-

тися воєнні хмари. Коаліція з Англії, Австрії та Росії була вже готова і когорти Наполеона, з Бульоні, зібрані для десанту в Англію, почали рухатися до південної Німеччини. Бліхер ще досі на демаркаційній лінії, тепер уже як губернатор Мінстеру, належав, разом з Шарнгорстом, до тих старшин, які найгорячіше добивалися стати до війни проти Франції. Для Бліхера се не було свідомим актом почуття німецької солідарності, а скорше зрозумінням стратегічної необхідності виставити проти Наполеона як найбільші сили, а далі результатом ненависти до французів; войнолюбивий генерал знову пригадував пісеньку про Субіза під Росбахом. Гвардійські старшини точили шаблі об пороги французького посольства в Берліні. Вичікуючи, чим скінчиться «французька історія», не йшов старий, вже схорований Бліхер до дімісії. Але діпльоматія зволікала, торгувалася, перемовнювала, король не міг нінащо рішитися. Провідні мужі німецької політики Гаугвіці і Льомбард, обидвоє діпльомати старої кабінетної школи минулого віку, плели якісь дуже складні і дуже запутані інтриги, умовлялись за територіяльні побільшення, які дісталаби Прусія вразі виступу по стороні коаліції, а рівночасно пертракували з Францією: ануж Наполеон більше заплатить за нейтральність, або навіть і за виступ по його боці.

Ціла та діпльоматична гра була занадто тонкою і рафінованою, щоб Наполеон не зміг відразу зрозуміти її своїм тверезим розумом. Зручно ваблячи Прусію обіцянками територіяльних поширень, він здержав її від приступлення до коаліції, а тимчасом гонив події таким наполеонівським темпом, що зовсім поперекреслював всі рахунки пру-

ських дипломатів. Війна спершу ніби заповідалась на зтяжну. Австрійський фельдмаршал Мак заняв під Ульмом досконалу ключеву позицію, яка на одноголосне признание всіх фахівців від маневрової війни, опановувала цілу південну Німеччину. Кожда армія, що попробувалаби напасти на нього, без бою булаби змушена до ганебного відвороту, так досконало міг її Мак зашахувати на всіх сполуках з її шпіхлірами і запіллям. В твердій вірі в повну нездобутність своєї позиції, Мак залишався там спокійно і не рухаючись. Але Наполеон нехтував всіми шляхами сполуки, байдуже йому було, чи корпуси його маршалів битимуться фронтом до Відня чи до Парижу, байдуже було і на неутральність Пруссії, якої територією він для скорости пустив корпус Бернадота. Капітуляція під Ульмом почала кампанію, бравура Мюрата здобула мости через Дунай. Шість тижнів від початку військових діянь, зійшло сонце Австерліца. Зразково, розроблена до найменших деталей діспозиція вченого генерала Вайротера, передбачила в бою всі можливості і рафінованим обходом правого крила Наполеона, мусіла принести союзникам перемогу. Наполеон своїм звичаєм, не робив ніяких діспозицій — *s'engager et puis on verra* — було його боевою засадою. Вже на самім полі бою, вилізши на дуба, одним поглядом оцінив ситуацію. Штурм на Праценські висоти і розгром російської армії Кутузова, стисненої на потрісканім льоду Гольдбаху та сусідних багон, в три дні закінчили війну. Наполеон мав проти Пруссії розв'язані руки. Війна з Францією була всеодно неминучою, тільки, що тепер вона мала відбутися в значно гіршій для Пруссії ситуації, бо знівечена Австрія не входила в гру, як бойова сила.

IV КАТАСТРОФА І РЕФОРМИ

Фердинанд Брауншвайгський, пруський головнокомандуючий, ясно бачив те, чого не міг бачити Бліхер, іменно страшну слабкість і нездатність пруської армії і державного апарату. Бліхер бачив лише, що крутійська політика Прусії веде до її осамітнення супроти Франції; що перейнята млявістю і безсилістю пруська військова команда тільки пропускає зручні для нападу хвилини. Начальник червоних гусарів, не дивлячись на свої 64 роки, мов молодий поручник, рвався погромити корсиканського зайдиголову. Бутних слів і перехвалок перед фронтом бракувало Бліхерові менше всіх, але принаймні за його зухвалими промовами скривалася дійсно горда і хоробра душа, а не труслива малодушність перед ворогом, як в інших. В осени 1806 р. в останнє закрипіла, колись досконала, фрідеріціянська машина. За кожним її порухом виразно відбивалися старість і нездарність її вождів, нерішучість її короля. Анекдотичний наказ, який буцімто перед боєм видано військам «вживати багнета лише в крайних випадках і з найбільшою поміркованістю», можливо являється продуктом дотепу тих часів, але у всякому разі він незвичайно характеристичний для цілого військового проводу, що здається не видав ані одного розпорядку, якого пізніше не відкликавби. Щоденні генеральні ради, повні безкочених сварок, доходили до одного вислідку: що треба чекати розвитку подій. І пруська армія терпеливо чекала, поки Наполеон закінчить згромадження своїх сил в південній Німеччині. Нікого не тягли на поле бою ніякі висші ідеї,

крім капральської палки, ніхто не хотів війни. Навіть маса офіцерства йшла з інертної сили дисципліни і механічної покори. Лиш нечисленні сторонники реформи Бліхер, Гнайзенау, Шарнгорст розуміли, що ся війна стає боротьбою за найвищі національні цінності проти чужого поневолення.

Через такий звичайний в кожній війні випадок, Наполеон обрушився з головними силами, під Єною, лише на частину пруської армії. Головні пруські сили, з самим королем, наткнулися тогож дня на посланого в обхід сил противника — маршала Даву з майже вдвое менш чисельним військом під Ауерштетом. Розпочав битву успішною атакою на чолі своїх червоних гусарів Бліхер — французьку кінноту відкинуто. Та на вишколених Наполеоном піхотних карре заломилась атака Бліхера. Як і весь час в сім поході, не обійшлося без протинаказу. Вістка про Єну і смерть Брауншвайґа поділала гнітюче на генеральний штаб і короля. Тимчасом Даву зробив обхідний маневр і прусакам довелося відступати — найогидніше, що тільки могло бути для Бліхера. Не диво, що підчас відступу, який скоро перемінився для війська в безладну втечу, знайшовся він разом з Шарнгорстом в арієргарді. Обидва генерали разом перебули катастрофальний відступ через цілу Прусію, весь час на задних стежах, в безперервних боях з французькою кіннотою, що зі всіх боків обліпила рештки погромленої армії, весь час отримуючи фатальні вісти про ганебні капітуляції найміцніших, досконало випосажених фортець, без єдиного пострілу. Найсвятіше почуття кожного пруського військового — віра у власну силу й організацію, зазнавали страшних ударів. Треба було

всеї холодної здержливости Шарнгорста, всього палкого темпераменту Бліхера, щоби не заломитися в сі тяжкі дні, не стратити віри в можливість порятунку, вояцького чуття обовязку змагатись до останнього. Навіть в сі тяжкі дні добивався надаремне Бліхер прискороного руху від команди армії, бажаючи відірватися від французів і, вийшовши до фортець над Балтійським морем, мати час відпочити і переформуватися під їх захистом. Не дивлячись на переполох і нелад, побиті прусаци сунули з цілою методичною повільністю війська XVIII століття, що не визнавало переслідування по битві. Рухлива французька кіннота легко наздоганяла і оточувала поодинокі відділи. Прибитий катастрофою головнокомандуючий Гогенлое, з ще майже 20-тисячним військом, піддався 28 жовтня в полон кільком сотням кінноти Мюрата під Пренцляу на північний схід від Берліна. Єдиний Бліхер відмовився піддатися і волів розпочати знову важкий безнадійний відступ на північ вже лиш з останньою горсткою вояків, пробиваючися крізь переважаючі французькі сили. 6 листопада французи вдерлися по його слідах до Лібеку. Шарнгорст попав у полон підчас уличних боїв; Бліхер відступив з міста, але, оточений переважаючими силами Мюрата, Бернадотта і Сульта під Раткау коло Лібеку, розтрясений пропасницею, мусів підписати на почесних умовах капітуляцію. Червоні гусари вже виховалися на частину, гідну свого команданта — вони воліли ламати свої шаблі і поединці й купками викрадатися до східної Пруссії, де ще точилася боротьба; в полон за Рен не пішов ніодин. Моральне вражіння, хоч і невдалого, але почесного до кінця, відступу на тлі загального безголов'я і капітуляцій без бою, було

всеж велике. Від сього часу Бліхер став заслуженим героєм в очах народу і короля, довіреним приятелем мовчазного і відлюдного Шарнгорста, надією всеї армії до часу будучої відплати. В Гамбурзі на короткий час зійшлися обидва полонені генерали, відступаючи один одному всі заслуги останніх боїв. Шарнгорстові ще вдалося потрапити до східної Прусії і там на чолі, вже на його взірць зорганізованого маленького відділу прусаків, вчасним приходом виратувати російську армію від катастрофи під Ойляу. Другому прихильникові воєнної реформи, Гнайзенау, доручив в найскрутнішу хвилину король Фрідріх-Вільгельм III оборону фортеці Кольбергу. Очитаний в краснім письменстві, і сам не без поетичного таланту, Гнайзенау почав свою оборону зі зворушливої сцени з жінками та дітьми, що, плачучи і благаючи помочі, на колінах благали рятунку міста у бурмістра Неттельбека. Але все те не перешкодило поетичному командантові енергійно притягти міщан до оборони міста, вчасно захопити височини, що опановували підступи до міста, і так зручно їх обороняти, що до облоги самої твердині властиво їй не дійшло.

До весни 1807 року лишався Бліхер в Гамбурзі, розважаючись вином, картами і проектами повстання проти Наполеона в північно-західній Німеччині. Виміняний за генерала Віктора, подався Бліхер на схід і побував по дорозі в головній квартирі Наполеона, який, на його велике здивовання, виявився «такий шармантний», що Бліхер забув навіть на деякий час свою ненависть до нього. Дарма, що слова імператора розумів Бліхер лиш на половину, а сам мусів висловлюватися трохи не мігами. Швидко по повороті довірено йому на-

чальство над десантом, що мав, висадившись в шведській Померанії, почати воєнні діяння в за-піллі Наполеона, але Тільзітський мир ударемнив виконання сього проекту.

Завзятість сторонників нової організації армії дали наочний доказ користи з військової реформи. Геройський відступ до Раткау, битва під Ойляу, де перетворено армію за французькими тактичними методами, та оборона Кольбергу, при найтіснішій співпраці війська і населення для спільної національної справи, дало такі сильні аргументи в руки новаторам, що нерішучий король нарешті дав свою згоду на реорганізацію армії зараз, як настав мир.

Раз давши згоду, Фрідріх-Вільгельм III вже цупко тримався свого рішення і уможливив його перевести, не дивлячись на скрайне обурення старого офіцерства, як Кляйст, Більов чи Йорк, що нарікали на »якобінізацію« Прусії. Так перевів Шарнгорст нове доцільніше уніформовання, виробив плян вишколу до одиничного стрілецького бою, до руху кольонами, а передовсім перевів за-саду короткотермінової воєнної служби. І Шарнгорст і Бліхер добре зрозуміли, що за рік-два рекрут зовсім добре засвоює собі необхідні знання — дальше перебування в касарні вже лише притуплює його бойові якості, роблячи з нього бездушну машину. В сьому пункті пруські реформатори випередили навіть французьких теоретиків, які, не дивлячись на блискучі досвіди революційної війни, раз у раз повертали до принципу професійного війська. Ідеалом сторонників реформи була загальна військова служба, яка досяглаби повного злиття армії з нацією. Але до неї приступити було неможливо з огляду на недовірливе відношення Наполеона до всіх спроб

відновити військову потугу Пруссії. По конгресі в Ерфурті 1808 р., Наполеон навіть обмежив чисельність пруської армії до 42.000 людей. Та Шарнгорст обійшов сей припис, завівши *Krumpersystem* Армія зберегла приписану імператором чисельність, але постійно приймала в свої кадри нових рекрутів, щоби, по короткім вишколі, відпустити їх, а набрати натомісць нових. Таким чином, в хвилину вибуху визвольної війни, Пруссія розпоряджала великим військом з фахово вишколеними вояками.

Процес національного оздоровлення розпочався на всіх ділянках національного життя. Штайн і Гарденберг скасували кріпацтво і перевели реформу адміністрації, Гумбольдт довершив реформу шкільництва, Фіхте (*Промови до німецької нації*), та Арндт (*Дух Часу*) зробили переворот в політичному думанні народу. В основі сього процесу лежало стремління етичної обнови і відродження — ціллю всіх діячів духової і політичної реформи було зробити людину досконалішою, посилити людські чесноти, підвищити інтелектуальну та естетичну освіту. Французький революційний терор, який видатні німецькі уми в той час не могли навивати инакше, як рядом жахливих злочинів, — служив доказом, що ідеї раціоналізму і Руссо не надаються для згаданої цілі етичної віднови людини. Тому джерело потрібних їм моральних сил, німецькі передові діячі почали шукати не в абстрактній людській природі, а в національних особливостях, звичаях і традиціях. Зливаючи армію з народом, мали за ціль підвищити боєздатність першої. Шарнгорст висунув рівнож і вимогу високого інтелектуального і етичного стар-

шинського рівня. Притягнуто до активної служби всі шари населення та скасовано тілесні карі. Так осягнув Шарнгорст зміну суспільного становища вояка. Давніше в уніформованій людині бачила суспільність, не без підстав, пійманого волоцюгу; тепер уніформа почала приносити честь, бо прикрашала найкрасших синів народу. Від сього часу починаючи, закріпився в пруській армії тип офіцера з високим науковим знанням свого фаху, з духовими і культурними інтересами далеко віддаленими від гуляки і бабія з війська XVIII віку.

Про піднесений патріотичний дух вояцької маси, що тепер складалася з людей, які ще в дитячому віці захоплено слухали оповідань про воєнні походи їх батьків та дідів під прапорами старого Фріца, очевидно нема що й згадувати. Як найширша територіяльна самоуправа в противенстві до бездушної централізації фрідріхівської держави, лягло в основу адміністративної реформи Штайна, і Штайн не помилився, вважаючи, що очищенням простору для самопочину, він віллев новий здоровий дух в цілу адміністративну систему. Вимога більшого знання і висшого інтелектуального рівня від майбутніх слуг держави — урядовців, була суттю шкільної реформи Гумбольта. Морального відродження на національнім підложу домагався від нації Фіхте; етичного оздоровлення прагнув у німецькій політиці Арндт, ставлячи їй одну високу ціль — політичне об'єднання всієї нації, скинення чужинного ярма, а не виключно льокальної політики кожної країни, не дрібязкового плазування малих дінастій перед Наполеоном тільки задля домашніх інтересів якоїсь мікроскопічної німецької державки, щоби вона могла

побільшитися на пару хуторів. Духово переродити Німеччину стремів і широко розгалужений по всій Німеччині «Тугендбунд» — морально-просвітний союз.

Очам широкої суспільности сей процес лишався покищо непомітним. Прусія вважалася третьюрядною державою зі славним минулим, але без найменших перспектив на майбутнє. «За кілька десятиліть історики згадуватимуть, що в кінці XVIII століття заблисла в Європі, мов метеор, зразкова держава, могутня Прусія, твір організаційного генія Фрідріха Великого. Але по його смерті, ся держава, не маючи власної життєвої сили, погасла, мов метеор» — писав оден відомий німецький діяч кілька тижнів по еньській катастрофі. Всім, хто зберегли хоч крихітку національної гідности, доводилось червоніти на згадку про радісні овації, з якими населення Берліну вітало французьких гренадієрів, про газети, що рядом статей поспішали змішати з болотом свою упавшу державу, про вуличників, що куплетами *Unser Dämel sitzt in Memel* викливали долю свого короля. Супроти тріумфу французів, такими нікчемними видавалися спершу і огнисті слова Фіхте, і залізна рука Штайна, і невелика згорблена постать Шарнгорста день і ніч нахилена над паперами, і нужда і розпука викинутих на брук тисячів урядовців і старшин.

Треба було мати не тільки непоборний оптимізм, але й глибоке відчуття назриваючого національного перелому, щоби дивитися бадьоро на дальшу будуччину Німеччини. Саме Бліхер належав до тих людей, що дивували всіх своєю міцною вірою в неможливість довгого панування Наполео-

на. Зв'язаний з усіма діями цивільної і військової реформи, горяче співчуваючи всім заходам, щоб влити нового духу в державний організм, він дивувався своїм незломним переконанням про швидке визволення, і відвагою своїх висловів. Глибокий знавець людей, Шарнгорст зумів справедливо оцінити моральне враження, яке могла зробити особливо на військо така віра в близький тріумф німецької нації, та ще й в сполучі з палким темпераментом і вогнистою красномовністю Бліхера. Він писав йому з нагоди його хвороби 1808 р.: «Ви є наш герой і вождь, навіть хочби вас довелося нести на ношах за і перед нами; тільки з вами рішучість і щастя».

Свій обов'язок — губернатора Померанії, який Бліхер обійняв по тільзитському мирі, розумів він власне, як обов'язок підтримувати в армії бадьорого духа патріотизму. Тут власне його правильний природний інстинкт і кебета заступили йому брак освіти, якої так суворо домагався від старшин Шарнгорст. Найважливішим було те, що Бліхер ще з молодих літ, з перших вражень Семилітньої війни, познайомився з тим в своїм роді глибоким, але досить своєрідним патріотизмом вояцьких мас і вмів його ядро і просто формулювати, немов виймаючи слова, що неусвідомлені спочивали в душі кожного вояка. Кількома словами висловив він свій погляд на бажані реформи в листі до Гнайзенау з 3 серпня 1807 р.: «Вітайте мого друга Шарнгорста і скажіть йому, що я кладу йому до серця турботу за національну армію. Се не так тяжко, як думають — мірку треба занехати (Бліхер мав тут на увазі відомий підбір високих людей до армії — М. А.), нікого в світі не сміють відкинути і се мусить бути соромом, коли хто не відслужив

у війську, хіба що мавби яке каліцтво. Вже ви-муштрувані вояки мусять два роки лишатися до-ма, а на третій знов зголошуватися; тоді країна буде забезпечена, а нам не бракуватиме людей. Се лиш забобон, що вивчений вояк в два роки може все так забути, щоб потім не можна було його за тиждень знов уживати; французи нам до-казали протилежне. Нашу непотрібну педантерію може вояк зовсім забути (мається на увазі мар-шові і парадові вправи — М. А.). Армію треба поділити на дивізії. Дивізію складати з усіх родів зброї, а в осени витягати на маневри. Річні паради мусять відпасти. Ось моє визнання віри».

В сім злиттю армії з нацією, яке пропонував Бліхер, спочивав питомий для нього етично-мо-ральний момент. Важним в ньому було підкрес-лення ролі честі на військовій службі, отже того чуттєвого стимулу, який мав прийти, як доповнен-ня механічного обов'язку в давній армії. Але пе-редовсім властивим для Бліхера була його нетер-пеливість, з якою чекав бажаної війни, того штур-мового *losgehen*. Через се Бліхер заховувався негативно до »Тугендбунду«; живучи ближше з во-яками, він відчував глибше настрої мас і вважав, що щоб звільнитися зпід французького ярма, за-довго чекати на затяжний процес духового пере-родження.

В 1809 р. всі німецькі патріоти заворушились. Австрія ще раз постановила спробувати щастя в боротьбі з Наполеоном. Андреас Гофер в горах Тіролю підняв правдиве народне повстання. Блі-хер, Гнайзенау і інші горяче виступили в ко-ристь негайного проголошення війни в союзі з Габсбургом. Бліхер тримав свою провінцію на воєнній стопі, потайки підготовлював наскок і за-

хоплення обсадженого французами Штетіну, і посилає спеціальних післанців до короля, щоб спонукати його проголосити війну Франції. 100.000 добровольців мали, по його словам, на перший же заклик вирушити в бій. Король передав Бліхерові запевнення своєї монаршої ласки, але від війни ухилився. Безуспішно добивались тогож Штайн і Шангорст. Гнайзенау нашкіцував великий проект скупчення всіх сил Прусії в кількох прибалтійських фортецях, покликати все населення до зброї і до боротьби за кожне село і містечко до останньої каплі крові. Та король не міг рішитися. »Се поезія, генерале« — відповів він на справді з великим поетичним патосом виголошений плян. »На поезії спираються міцно трони« — кинув крилату пізніше фразу стратег-поет Гнайзенау. Жахлива втеча до Мемелю ще досі була живою в пам'яті короля; він був песіміст, переконаний в тім, що над ним тяжить зловістний фатум, що всім його починам судився нещасливий кінець і тому рішитися на відважні пропозиції своїх генералів забрало йому більше часу, ніж Наполеонові виграти війну і розторочити Австрію.

По Ваграмі, очевидно вже не могло бути мови про виступ по боці Габсбурга. Кліщі, якими Наполеон стискав Прусію, тепер стиснулися ще більше, як се й передповідав Бліхер і інші патріоти, настоюючи на війні. Франція господарювала в країні чорного орла, мов у власній провінції. Військові, що дораджували королеві війну проти Наполеона, мусіли задля власної безпеки емігрувати: Гнайзенау пішов на англійську службу, Кляузевіц та Боен на російську. Лишились тільки Шарнгорст і Бліхер, хоч першого формально віддалили від усіх військових справ, а другого скинули з посади

губернатора Померанії. Гусарський генерал лишився тепер чи не єдиним з усіх чільних німецьких діячів, що й по 1809 р. не попав у повний песімізм. В найзадушливішій добі, в лютім 1811 писав він до Гнайзенау: »Я ще не втратив надії, що ми знаємо кращих часів; принаймні не буде життя таким нудним і буденним. — Смола і сірка мусять падати з неба, а французькі комісари мусітимуть в 24 години тричі...« Старий часом не шанував навіть паперу своїми висловами і, не дивлячись на ніяке поневолення, не хотів забути пісеньки про Субіза. Французи вже не раз жалілись на його прилюдні гострі вирази проти Наполеона і король вважав за ліпше забрати їм з очей впертого рубача, хоч попередив сю дімісію піднесенням Бліхера до висшої генеральської ранги. Живучи лише надією на близький час розплати, оселився семидесятилітній генерал у Бресляу, де, неповздержуваний обовязками служби, віддався картам і вину.

В слідуючій році велика армія імператора прокотилася Німеччиною до кордонів Росії — світ ще не бачив блискучішого війська і Німеччина зовсім принишкла на вид такої, здавалось, непере-
можної могутности.

У ВИЗВОЛЬНІ ВІЙНИ

Повний брак вісток про французьку армію від переходу через Німан не залишав сумнівів, що російське військо не устоїться перед непобідимим полководцем. Хоч від осені і почали кружляти непевні поголоски про пожежу Москви і відступ Наполеона, та вони передавались пошепки і їм боялись вірити. Тому, як грім з ясного неба,

впав у грудні 1812 р. 29-ий бюлетин великої армії, який цінічно-одверто признавав страшну катастрофу.

Скоро потім поспішно проїхав крізь Прусію Наполеон в напрямі до Парижа, а східні околиці наповнились обдертими, виголоднілими, беззбройними примарами — останніми недобитками великої армії. 21 грудня переступили російські авангарди Теттевборна кордони Прусії. Цілу Німеччину переняла свідомість, що година визволення вдарила; начальник допомогсвого пруського корпусу при Наполеоні -- Йорк на власну руку заключив перемиря з росіянами. Вістка про се зробила в Німеччині величезне вражіння; своїм звичайним стилем писав з того приводу Бліхер:

»Свербить мені у всіх пальцях вхопитись за шаблю. Коли заразже не стане справою Його Величності нашого короля і всіх інших німецьких князів викинути всю злодіяцьку французятину разом з Бонапартом і всіми його прихвостнями геть з німецько землі, то думається мені ніюден німець не варт буде німецького імени. Зараз знову час на те, що я вже радив у 1809 році, а саме всю націю покликати до зброї, а коли князі сього не захочуть і почнуть противитися, вигнати їх разом з Бонапартом. Бо не тільки саму Прусію, а цілу німецьку батьківщину треба знов підняти і відродити націю«.

Суспільна опінія голосно домагалася негайного проголошення війни, але король не міг рішитися.

Тимчасом від швидкого рішення залежало багато. Росія сама настільки вичерпалася підчас зимового військового походу, що не мала сил переслідувати небоездатну французьку армію, яка

почала купчитися в східній Пруссії і Познанщині. Прусія розпоряджала досить значними військами, зовсім свіжими. Її повстання означало би бльокаду кількох фортець з французькими залогами, повне знищення решток війська і перенесення в наслідок того війни на Рен, ще заки Наполеон встиг би якнебудь, довести до ладу своїх наскоро назбираних молодих рекрутів. Але Фрідріх-Вільгельм III вагався цілий січень і лютий, а за той час командуючий французькою армією, віцекороль Італії Евген Богарне встиг дати відпочити і підрепаруватися воякам та відвести їх за лінію Ельби в безпечні позиції коло міцної фортеці Магдебургу. Щойно в березні проголошено війну і видано заклик короля зголошуватись до війська. Та поки пруська армія почала формуватися, Наполеон вже стояв з новим тристатисячним військом в Тірінгії. Прусакам отже довелося вести тяжку війну за визволення на юрдонах власної території.

Зате народний ентузіазм не знав меж — мобілізації не треба було: і вивчені рекрути, і студенти, і ремісники, і селяни масово самочинно мельдувалися до війська. За весну 1813 р. Прусія мала в армії 60% всього свого населення, значно більш, аніж Франція підчас доби «батьківщини в небезпеці». Бракувало рушниць, бракувало набоїв, обуви, одежі, ба все се рівноважилося безмежним запалом. Повне вичерпання державних кас викликало жертвенність громадянства — ту жертвенність, коли жінки віддавали обручальні каблучки і дорогоцінні прикраси, діти жертвували свої скарбонки, жебраки з домів при-тулку свої дрібні ощадности. Глибокий етичний рух, який був розповсюдився по Німеччині, що стремів до визволення шляхом повного внутріш-

ного морального переродження, вибухнув раптом з незвичайною силою. »Люди якось стали кращими« — характеризував весну 1813 р. Гайнріх Трайчке. Старий Бліхер, готуючись до війни, зложив присягу, що доки не вступить до Парижу — не візьме в руки карт до гри. І своєї присяги дотримав, хоч можна собі уявити, яких се труднощів коштувало 70-літну людину, що ціле життя не вмiла проводити инакше вільний час.

І в літературі з виїмковою силою відбився загальний етично-національний підйом. Виступили поети, що в тодішнім розвиненім інтелектуальнім житті Німеччини грали таку видатну ролю, звеличуючи національний активізм і патос всенародного загального зриву, створивши, покищо єдину в світі силою і напруженням динамічну школу »поетів визвольної війни«.

**Gott muss doch zuletzt verwalten
Was der Mensch beschlossen hat,**

закликав Ернст Моріц Арндт своїх земляків до боротьби за незалежну батьківщину, яка втілювала для нього всі найвисші ідеали. А Кернер, Шенкердорф і стільки інших писали натхнені одним національним поривом патріотичні поезії під зливним дощем, на біваках під голим небом, на виснажуючому кавалерійському марші, підчас насторожених нічних патруль. Коли Шарнгорст настирливо радив королеві взяти головнокомандуючим для сеї захопленої національними визвольними кличами армії Бліхера, він зі своєю звичайною проникливістю знав, що дасть воякам саме такого начальника, якого їм треба. Бліхер був найнетерпеливіший з усіх; всі штурмові настрої патріотичного населення підносилися в ньому до найвисшого щабля. Його военні пляни вже в лю-

тім були досить прості: »всі на коня і гайда на французів, як грім і буря!«

Чимало голосів підносилося проти такого призначення і то з поважними аргументами. Все, чим Бліхер себе досі на війні зарекомендував, се були бравурові кіннотські атаки, але можна було сумніватися, чи односторонна практика в кінноті, дає відповідні кваліфікації на головнокомандуючого, який мусить уміти кермувати всіми родами зброї? Що Бліхер не має найменшої теоретично-фахової підготовки, остільки, що не змігби написати зрозуміло на папері наказу чи діспозиції бою, сього не заперечував ніхто. На самостійних командних посадах, Бліхер, підчас війни, не був ніколи, якщо не рахувати відступу до Раткау. При його 70 роках можна було думати, що він заскорузлий в досвідах своєї молодости, як стільки інших старих генералів — буде безпорадний в змінених умовах боевої тактики. Незнання французької мови унеможливлювало йому зносини з чужинецькими старшинами, необхідні в умовах коаліційної війни. Але Шарнгорст знав і вмів вибирати людей, а крім того підчас походу 1806 р. особисто пізнав Бліхера. Тоді вже гострозорий організатор армії вгадав у рішучім діяльним генералі, щось більше аніж просто бравурового кіннотчика. Атаки Бліхера, при всій своїй нагальній поривчастості, одначе наступали в безпомилково вгаданий, найзручніший момент і майже завше розторошували ворога. За рубацькими командами і окликами крився природний інстинкт полководця. І Шарнгорст відчув його під очайдушною зовнішністю. Правда, Бліхер не зміг би написати наказу, але як він вмів його висловити! Бліхер не міг розробити і скласти пляну розтяглої воєнної операції, але з пів-

слова схоплював і розумів проекти, подавані йому начальником штабу. І ніхто, в цілім світі, не зміг би виконати якийсь плян з такою блискавичною рішучістю і скорістю, викресати у вояків таке надлюдське зусилля. І Шарнгорст і Гнайзенау були вроджені штабовці, культурні й освічені, правдиві склади плянів і проектів у критичних ситуаціях, талановиті організатори, холоднокровні офіцери в бою. Але не Шарнгорст зі своєю невеликою згорбленою постаттю, тихим голосом і незграбними рухами, не Гнайзенау з його стилем думання і красномовністю, що впливала на тісне коло генерального штабу, або на естетично-літературний салон, міг заімпонувати воякам. Треба було високої стрункої постаті, палаючих вогнем синіх очей, розпатленої сивої гриви, простих слів і громового голосу, що луною нісся по кільометрових фронтах; що в кількох словах простого вояцького жаргону, міг ясно і зрозуміло сказати суть і ціль бою, вияснити воякам їх завдання, висловити те, що відчував кождий з них; те, що сам Бліхер нізащо не зумів би передати на папері. А передовсім пірвати, потягти за собою всю масу на безконтинентні форсовані переходи під зливним дощем, на штурми найстрімкіших вершин, потягти не в силу пасивного послуху, а ентузіястично сприйнятої дисципліни й обовязку, які спюювали головнокомандуючого і армію в одне, прагнуче побіди, ціле.

Власне ці якости Бліхера були незаміними в пруській армії 1813 р., яка лише в меншій частині складалася з вишколених і добре узброєних лінійних військ. Більшість творили добровольчі відділи і ляндвера, яких не було часу порядно вишколити і яких не було чим як слід узброїти. Вони склалися з доброго людського матеріялу, що в при-

ливі патріотизму часто добровільно зголошувався до війська, але ентузіазм швидко холонув на довгих етапних переходах при нерідко недостаточних харчах; в бою недосвідчені новики легко розстроювалися і тратили самоопановання, а по хочби частковій невдачі занепадали духом. Тільки безприкладний вплив Бліхера міг завше викликати в тих військових частинах запал і ентузіазм, те єдине в чому містилася їх сила.

Був ще один психологічний момент, що врахував Шарнгорст, добиваючись іменування Бліхера головнокомандуючим — а саме страх перед Наполеоном. В союзних арміях чи не кожному з командуючих генералів уже довелося бувати в боях проти потужного корсіканця, а значить і зазнати тих страшних хвилин, коли французькі кольони, мов камінь з катапульти, впадали на якусь точку боевої лінії знищуючою чисельною перевагою. Коли центр, крила, запілля раптом починали переплутуватись і валитися в нерозбірний хаос, в якому кожного опановувала тільки одна думка — втечі. Ніщо не могло затримати сього точно виміряного удару, який з математичною докладністю попадав у найслабше місце фронту. І тому навіть найбільш відважні провідники ставали раптом нерішучими і повільними, мов розбиті параліжом, коли з синіючих здаля французьких рядів доносилися слаба луна окликів *Vive l'Empereur!*

Ані дрібки подібного чуття не було в Бліхера! Все призирство до французів, що його міг мати зухвалий гусар в часах семилітньої війни, зберіг Бліхер і на старість. Він визнавав, що французи були вчителями німців у техніці нового стрілецького бою, але всеж таки трактував їх з висока, як відповідальних за Субізову пригоду під Росба-

хом. Визволити Німеччину від французів — ось було завдання, яке він уважав за свою життєву місію; ще в перших роках нового століття не пішов до дімісії виключно вичікуючи чим скінчиться »французька історія«, яка, як він се відчував, грозила ще тяжкими небезпеками для Німеччини. Наполеона він не лиш ненавидів, але й дивився на його згори. Майже комічно ділало на багатьох істориків тверде переконання Бліхера, що переважає в своїх здібностях генія імператора французів. Але основи сього переконання треба шукати глибше, в тій вірі в непоборну могутність озброєної нації, яка тоді під впливом досвіду революційних війн та еспанської гверілі почала розповсюджуватися в Європі. Нею був пересяклий і Бліхер, що спостерігав її перші проблиски в останніх роках Семилітньої війни і війни з французькою республікою; тепер він бачив, що такою озброєною нацією в боротьбі за свою незалежність стала Німеччина, в якій силі він не сумнівався; тим самим йому не був страшний ніякий Наполеон. Звідсіля походив Бліхерів безмежний оптимізм і звідсіля та особлива радість і готовість відповідальности, яка так контрастувала саме зі страхом перед тою самою відповідальністю інших боевих супротивників Наполеона. Ще в лютім 1813 р. голосно хвалився Бліхер, що з 30 тисячами війська він »розжене французів«.

Тому радісно прийняв, хоч і мучений пропащицею, своє високе призначення, яке Шарнгорст таки видобув у короля. Для Бліхера наступив нарешті довгожданий час звести порахунок з гнобителем батьківщини. Всі, хоч трохи національно-думаючі німці, розуміли, що для Німеччини боротьба йде за »бути, або не бути«; за право

існування взагалі. В разі поразки Німеччина мусіла чекати від Наполеона чогось значно гіршого ніж тільзитський мир. Тому німецька армія та її вожді рвалися вперед, стреміли до рішучих, вирішальних акцій і боїв. Зовсім протилежне чуття панувало серед союзних російських офіцерів. Розуміється Росія вела війну не з безкористного бажання визволити Європу зпід ярма корсіканського тирана, а з тверезих політичних міркувань. Миру з Францією не заключено, Наполеон збирав нове військо і раніше чи пізніше повторивби похід на Росію, як він сам се недвозначно обіцяв. Тому Олександр I не міг не використати можливости продовжити війну на німецькій території, та ще й з союзниками. Відновлення Прусії, що булаби буфоровою державою між Росією та агресивною Францією було для Олександра I такою політичною konieczністю, що він заходився був підготовлювати офензивну війну з Францією, ще заки Наполеон розпочав похід на Москву. Але для російських генералів ті політичні міркування були незрозумілі і вели вони війну поза межами Росії, особливо спочатку, нерадо. Зокрема Кутузов противився всякій можливості ризикувати своїми, дешевим коштом здобутими, лаврами в новій війні з таким небезпечним ворогом. »Битва під Австерліцом і досі сидить йому в костях«, писав про нього Кляузевіц. На вперті домагання Олександра I рушити вперед з Каліша, де російська армія застрягла на кілька місяців, Кутузов воркотливо відповідав: — »Піти то недовго, та як повернемось: з закрівавленим рилом«. До самої своєї смерті, що на щастя для коаліції наступила вже 28 квітня, був він непереможною перешкодою всіх наступових акцій союзників. Його наступником став

Вітгенштейн, здібний і хоробрий офіцер, що вже встиг був одержати кілька перемог над маршалами Наполеона; та тільки він був зовсім звязаний постійними вмішуваннями мало досвіченого у військовій справі царя. Щоб не розбивати єдності проводу, прусаки, дарма, що виставили значно чисельнішу армію, мусіли піддатися під зверхне російське командування. Нащастя серед командантів корпусів у росіян було немало активних боєвих старшин (переважно з гарними московськими іменами як Толь, Сакен, Тетенборн, Вінцігероде), з якими німецькі командуючі скоро знайшли спільну мову.

Підстави до офензивної війни були ще й у неперечній тактичній перевазі вишколеного регулярного війська союзників над молодими новобранцями Наполеона. Коли втрати московського походу в людях ще далось сяк-так заступити, то незаступною для французів виявилася втрата всього без виїмку кінного складу великої армії. Коні й кіннотчики наполеонівського війська 1813 р. і здалеку не могли рівнятися прекрасній кавалерії прусаків і росіян. Ся обставина передовсім значила недостаточність розвідчої служби, значить і непоінформованість про рухи ворога, в якій весь час перебував Наполеон підчас кампанії; далі брак кінноти відбирав можливість використати перемогу на полі бою безугавним переслідуванням ворога. Недоставало теж і добре вишколених підстаршин та низших офіцерів. Всі ті недостачі мусів рівноважити геній Наполеона та, спочатку, чисельна перевага французів.

Весняний похід розпочала союзна армія наступом в західну Саксонію. Її рух був за повільний

для Бліхера і його начальника штабу Шарнгорста, що провадили південним крилом: Передові стежі Бліхера доходили аж до Айзенаху і вони принесли вістку про швидкий рух Наполеона в напрямі на Ляйпціг. Союзники встигли зібрати розкинені частини своїх військ і вирішили дати битву. До неї дійшло 3 травня між селами Гросгершен-Кляйngerшен-Рансдорф і Кая, які в тягу запеклого цілоденного змагання переходили чотири рази з рук до рук. Бліхер, якому »не приходила в голову думка, що його можуть забити«, в найнебезпечніших місцях і дарма, що тричі ранений, підбадьорював вояків спокійно попахуючи з люльки. Небезпечніша рана трапилася Шарнгорстові, але і він теж не кинув бою. Над вечір надійшли корпуси Мармона і Реніє, послані Наполеоном, щоб охопили крила ворога. »Гвардія в огонь!« — пролунав, звичайно останній, бойовий наказ імператора, і союзники мусіли відступити.

Але відступ відбувся в повнім порядку, ні полонених, ні гармат, ні прапорів, до яких звик по своїх боях Наполеон. Німецькі і російські вояки уступали без почуття програної битви, з повним переконанням, що на другий день бій відновиться. Наполеонові лишилося саме місце побойовища, окуплене двічі більшими стратами французів. Все таки російське головне командування занепало духом і вирішило відступати. Вістка про се викликала в рядах армії страшне обурення. Більше всіх злостився Бліхер: »Хай відступає, хто хоче!« — вигукнув він вскакуючи на коня, — »я назад не піду. Я ще зараз посічу французів!« Захоплений крик з тисяч грудей залунав у відповідь. Дев'ять ескадронів, розгорнувшись лавою, не дивлячись на нічну тьму, понеслися на праве крило французь-

кої армії, корпусу Мармона, що спокійно відпочивав по тяжкім бою. Ефект був надзвичайний. Панічний жах охопив переможне військо на гід нагло виринаючих з п'їтьми вершників. Ніхто не знав як пояснити в даних обставинах несподіваний маневр ворога. Почот Наполеона, що припадкоом саме находився в гостях у Мармона, розігнано на всі боки; сам імператор мало не попав в полон.

Стратегічних наслідків ся атака не могла мати ніяких. Девять ескадронів могли щонайбільше досягти відступу цілого корпусу, але очевидно не могли змінити вислїду бою супроти цілої армії. Зате моральне вражіння було величезне: перший раз в житті трапилось Наполеонові, що якась армія ввечері по бою з ним, ще була здібна на такі атаки. »Ся худоба чогось навчилася!« — вигукнув він здивовано перед своїми маршалами. Ще більше вражіння зробила атака на союзнун армію, зокрема на вояцькі маси, які переконалися в тому, що їм нічого боятися ні Наполеона, ні французів. Менше всього вплинула вона на старшин союзного генерального штабу та на обох монархів. Стратеги спеціалісти від методичних маневрів при карті і цїркулі з поблажливою усмішкою похвалявали гусарську витівку Бліхера, алеж для них було ясно, що на таких дурницях не можна базувати воєнних розрахунків.

Та щоб намовити огірченун армію до відступу, знову треба було звернутися до впливу Бліхера, який виголосив перед вояками ляконічну зрозумілу їм промову, яка нажаль через свій діалект тратить багато соковитости в перекладі: »Добрий день діти! Добре пішло сей раз; французи поба-

чили з ким мають діло. Король вам дякує. (Він помахав шапкою). Порох нам вийшов; тому йдемо назад за Ельбу. Там прийде більше побратимів і принесуть нам знову порох і олово; тоді ми знов підемо прямо на французів, так, що задамо їм лиха! Хто тепер скаже, що ми відступаємо, той гунцвот, паскудний йолоп! Бувайте, діти!»

Союзні війська почали відступ і евакували з такими надіями захоплений Дрезден. Коло Бауцену, 21 травня ухвалено дати Наполеонові ще раз бій, головню з політичних міркувань. Успіх бою мав прискішити приєднання Австрії до коаліції. Якраз австрійцям довелося зазнати найбільше поразок від французів, отже тепер канцлер Метерніх, хоч і мав охоту стрясти важке ярмо Франції, всеж вважав за краще вичекати, куди обернеться коло воєнної фортуни. Битва під Бауценом виглядала досить подібно до битви під Гросгершеном: та сама тактична перемога французів наслідком вдало переведеного. Неєм обхвату північного крила союзників, але й знову подвійні страти переможців, знову здобуте поле битви без трофеїв і полонених. Збоку союзників найбільшу вину в програній поносить втручення Олександра I в командування боєм; найбільші заслуги знов зібрав Бліхер, який, не дивлячись на те, що мав перед собою головні сили Наполеона, а збоку побідні авангарди Нея, витревалою обороною уможливив цілій союзній армії, і собі самому, відступ в порядку.

По тих двох перемогах, Наполеон попав у тяжку ситуацію: в наслідок тяжких втрат його армія сильно змаліла. Через недостачу або слабу боеву вартість своєї кінноти, він не мав можливості переслідувати ворога і використати перемогу. Йо-

го піхота, рекрутована в значній мірі з недозрілих юнаків, билася добре, але фізично не витримувала довгих тяжких маршів і часто-густо поганої відживи. Сі недостачі французької армії далися тяжко в знаки зокрема по Бауцені. Наполеон наступав на Шлеск, заняв навіть Бресляу, союзники відступали повздож чеського кордону, але не він їх переслідував і непокоїв, а вони його. Особливо рвався на наступаючі французькі частини невтомний Бліхер, начальник правого крила відступаючих. Якийсь тиждень по Бауцені, рішучо і енергійно виконав він сміливий плян свого начальника штабу Гнайзенау, заступника раненого Шарнгорста. Під Гайнау коло Лігніцу, 22 ескадрони і дві кінні батерії напали на французьку дівізію Мезона з корпусу Нея. Запалений млин дав знак до атаки. Французькі карре прорвано, взято сотні полонених, всі гармати і весь обоз. Такими битвами, в яких його вишколював ще Беллінг, підтримував Бліхер духа армії, так, що не тільки регулярні частини, але й погано вишколена ляндвера, не дивлячись на довгий відступ, не втрачали доброго настрою і віри в перемогу.

В таких обставинах Наполеон мусів пропонувати перемир'я на догідних для союзників умовах, щоби тільки мати час зреорганізувати свою кінноту і дати відпочинок утомленим рекрутам. Обидва союзні монархи згодилися на перемир'я, сподіваючись і собі використати час, щоби довершити формування і узброєння своїх воєнних кадрів та притягнути Австрію до коаліції.

Дуже інтересною характеристикою бадьорих настроїв армії, що не визнавалася на політичних міркуваннях, була хвиля обурення, яка охопила

її та німецьких патріотів на вістку, що заключили перемир'я. Всі були переконані, що завішення зброї се лише вступ до миру, якого кошти, як і сім літ тому назад в Тільзіті, заплатить Німеччина. Бліхер гримав на адресу »гнилого миру« всіми лайками, яких навчився за час своєї довголітньої касарняної практики. Гнайзенау вважав перемир'я »найбільшою дурницею« з поміж усіх зроблених проти-французькими коаліціями за останніх 20 літ.

Сим разом, на своє щастя, хоробрі генерали помилялися. Перемир'я вийшло значно більше на користь союзникам, аніж Наполеонові. Поминаючи десятки нових полків добровольців і ляндвери, що могла за сей час виставити Прусія, резервових армій, що притягла Росія, чинником, який змінив положення рішуче на некористь Наполеона, був виступ Австрії у війні проти нього.

Виступ Австрії змінив стратегічну ситуацію і в наслідок того сам воєнний плян зазнав основних змін. Головною армією стала австрійська, що купчилася в північній Чехії. До неї прилучились і великі сили пруські та російські з гвардійськими частинами. З пруських, російських і шведських відділів зформовано північну армію під начальством шведського престолонаслідника, бувшого французького маршала, Бернадота. Найслабшою чисельно була шлеська російсько-пруська армія, під командою Бліхера. Сі три армії з трьох боків оточували французів, що займали Саксонію. Головне військо находилося під проводом австрійського фельдмаршала князя Шварценберга, що разом мав у своїх руках начальний провід над усім театром війни. Особисто відважний і досвідчений, однак своїм вишколом схиляючись до більш методичного, старого способу вести війну,

Шварценберг був більше дипломат ніж вояк. Але саме дипломатичних здібностей і треба було в різношерстій головній квартирі коаліції, де стрічалося стільки честилубств і амбіцій, де треба було полагоджувати стільки образ і політичних противенств, ударемнювати постійні втручання трьох монархів, що находилися при генеральнім штабі. Ледви який історик міг стриматися від догани в сторону Шварценберга за його спосіб провадити війну, але всі мусіли признати, що князь був таки найліпша в даних обставинах людина. При сім треба мати на увазі, що Австрія почала війну з зовсім инакших, аніж Прусія міркувань — а саме, з причин чисто політичного характеру. Їй представилася нагода перемогти французьку перевагу в Європі і Австрія скористала з того, але очевидно так, щоб не дати рівночасно зміцнитися прусакам і росіянам. Для Австрії війна була справою уряду і кабінету, а не нації так як у Прусії, не боротьбою за існування, лише викликана заздрістю за політичні впливи. Австрія хотіла не знищити, а тільки ослабити Францію. Тому постійно наказували війську повільність і систематичність, бо при рішучім ударі на Наполеона моглиби скористати інші союзники...

Начальник штабу Шварценберга, генерал Лянгенау, як і велика більшість союзних офіцерів, був, не дивлячись на довгий досвід останніх війн, ще й досі наповнений прінципами методичної стратегії ціркуля і мапи, переконаний в магічних властивостях різних «ключевих» позицій і єдиноспасенности складних маневрів. Не без його впливу повстав і плян кампанії, що очевидно залишав ініціативу Наполеонові. Знаючи тактику сього останнього, можна було передбачати, що він з усіми

своїми силами кинеться на якусь одну армію; нападеному війську треба було відступати не приймаючи бою, а юбидві інші армії мусіли форсованими маршами спішити йому на виручку, рівночасно заходячи в боки і в запілля Наполеона. Всі три армії мусіли зустрінутися на полі бою. Таємною мрією Лянгенау було при сьому очевидно, не доводити до бою а »вманеврувати« Наполеона за Рен таким самим клясичним маневром, як оноді славної пам'яті фельдмаршал Траун вманеврував Фрідріха Великого.

Найменша побічна роля призначалася найслабшій чисельно шлесській армії (96 тисяч вояків), але щоб вона дійсно лишилася лише на се, щоб виконувати допомогові завдання, треба було поставити на її чолі якогось кабінетного стратега, а не повних пориву Бліхера і Гнайзенау. Гнайзенау, культурний і високоосвічений, завше багатий на відважні пляни і проекти, зразково заступив Шарнгорста і доповнював своєю особою Бліхера, який в свою чергу навчився розуміти з півслова наміри свого шефа штабу і сам був неначе зроджений на те, щоб швидко і рішуче виконувати їх. З такого співвідношення тих двох, звязаних тісною особистою дружбою, людей XIX століття, зі своєю тенденцією перецінювати інтелект, зайняло при зирливе становище до Бліхера, що був нібито лише потульним виконавцем плянів Гнайзенау. Тільки в найновіших часах, коли оцінено належно ролю вольового і морального чинника в армії, регабілітовано значіння Бліхера, бо без його твердої волі і влади над масами пляни Гнайзенау лишилисьби безплідними фантазіями.

В склад шлесської армії входили: пруський корпус генерала Йорка і російські відділи Лянжеро-

на й Сакена, Перший з них, виїмково здібний і хоробрий, але свавільний старшина, крайній консерватист, не міг простити Бліхерові його прихильного відношення до військової реформи і був переконаний, що його начальник ніщо більше, як звичайний хоробрий рубач. Ще трудніше доводилося з Лянжероном, який рангою був старший від Бліхера, а в наслідок старости мав нахил до методичної війни. Його аристократичному вихованню були відразливі касарняно вояцькі замашки червоного гусарина. Сакен був хоробрим і підприємчим командантом, але з постійним нахилом до сваволі й неслухняности. Таким чином з особистого складу шлеської армії можна було передбачувати, що її начальникові прийдеться мати діло не лише з ворогом, але і з труднощами у власнім штабі. До сього долучувались загально пруські труднощі з прохарчованням, одіжю та озброєнням, для яких бракувало грошей. Тим більшою виглядає заслуга Бліхера і Гнайзенау, що зуміли обернути найменшу армію союзників у найгрізнішу, найактивнішу проти французьку силу.

Вже на самім початку походу припало Бліхерові найтяжче завдання. Наполеон, не знаючи про перегруповання сил союзників, відразу як закінчилося перемир'я, вирушив на Шлеск, гадаючи там, як і на весні, знайти головні сили противника і знищити їх. Згідно з пляном, Бліхер почав відходити на схід, хоч саме відхід був найтяжшим завданням, яке тільки могло випасти на його долю. На Шлеску була вже кампанія в повнім розгарі, коли Бернадот ще був зайнятий пошуками зручних позицій на північ від Берліну, а головна армія страшенно поволі прогрібалася розмоклими гірськими шляхами, через саксонські кордони. Відступові

Бліхера судився незабаром кінець, бо Наполеон побачив свою помилку і всіми силами звернувся проти головної армії, яку й розбив у дводеннім бою під Дрезденом. Стерегти Бліхера доручив Наполеон маршалові Макдональду, лицарському, ввічливому воякові і хороброму та точному виконавцеві чужих наказів; як самостійний начальник Макдональд визначився менше.

Бліхер відразу спостеріг можливість для наступу і вихіснував її повно. На високорівні над Кацбахом стрінувся він з наступаючими відділами французів. Звичайно невеликий струмок від довгих дощів розбух у бурхливу ріку, дуже незручну перешкоду в запіллі Макдональда. Ситуацію треба було використати для нападу, дарма, що гармати грузли в болоті, що розмоклий порох відмовляв стрілів. Ще кілька днів перед тим Йорк характеризував свій корпус, як голий, босий і небоедатний через брак амуніції. Та тепер Йорка самого захопив порив сімдесятьлітнього полководця, що зі своїм розпатланим сивим волоссям, блиском в очах і громовим голосом, як завше, нісся саме туди де найгустіше падали кулі. Якраз атака Йоркової піхоти була тим тараном, що скинув недобитки французьких тіралієрів до бурхливих хвиль Кацбаху. З трудом вивів Макдональд свою піхоту в порядку з липкого багна, в якому однак мусів залишити всі гармати і більшу частину обозу. В тягу переслідування втратив він до 18 тисяч людей полоненими.

Се була перша більша перемога союзників у сій війні і її розголос тому був незвичайно великий в усій Європі. Але ще більше значіння мав успіх для самої шлезької армії: підвладні Бліхера пере-

конались, що їх начальник зовсім не звичайний собі загорілий рубач, а й видатний полководець і стратег, особливо в спілці з Гнайзенау. Вони побачили, що його молодечий пал, який виглядав назовні таким нерозважним, в дійсності крив в собі гострозорість вождя. Сей юнацький пал мав своє глибоке коріння в тих ентузіястичних настроях, з якими йшли на війну найкращі сини нації, в цілому народньому зриві, який Бліхер зумів глибоко відчувати і через те стати найпопулярнішим військовим начальником.

Вістка про перемогу Бліхера підбадьорила знову розбите й відступаюче зпід Дрездену головне військо, затруїла Наполеонові радість його перемоги і поставила шлеську армію, відтепер всю спонувану взаємним довірям і вірою в свого провідника, на театрі війни як найважливішого ворога французів. В своїм звіті про перемогу, Бліхер зумів піднятися вище всіх особистих мотивів і, замовчавши власні заслуги та ряд помилок Лянжерона, підкреслив, як умів, боеву стійкість та ентузіязм Йорка й Сакена. Се не могло не сприяти очищенню відносин в штабі шлеської армії.

Наполеон, що саме був звернувся проти Бернадота на північ, мусів повернути на схід проти Бліхера. Бліхер знову відступив, не приймаючи бою, а тим часом пруський генерал Більов, що зі своїм корпусом належав до північної армії, напав на залишений проти нього корпус Нея і розбив його під Денневіцом. Тільки що вирішив Наполеон кинути на північну армію, як отримав нову вістку, про оточення і знищення в горах під Кульмом відділу генерала Вандама, посланого, щоб переслідувати головну армію. «Коли я хотів десь перемогти, я мусів бути там особисто» — висловлю-

вався пізніше Наполеон про сі вересневі дні 1813 р. Але «скрізь» він не міг бути.

Створилася зручна ситуація для спільного маршу всіх трьох армій проти Наполеона. Однак не обійшлося без нерішучості Бернадота і вічних суперечок в головній квартирі. В наслідок того майже цілий вересень обидві великі армії, головна і північна, нерішуче топталась на місці, шаховані Наполеоном, який ані руш не хотів дати себе виманеврувати з Саксонії, як се належалося по всім правилам вченої стратегії. Бліхер, що сам ізза своїх невеликих сил не міг ризикнути на генеральну битву, скоро побачив, що треба зважитися на якийсь рішучий чин, щоби вирвати обидві великі армії з постійного вагання і страху перед боєм з імператором. Таким вчинком могла стати хіба переправа через Ельбу і марш в запілля Наполеона. Тоді і північна, і головна армії булиби змушені рушити йому на відсіч, і так дійшло до генерального бою зєднаних сил союзників з Наполеоном.

Бліхер здавав собі справу з величезного ризика наступу своєї малої армії в запілля ворога того типу, що Наполеон, але саме тому його постава стала особливо рішучою. Згідно з пляном Гнайзенау, рушив він на Дрезден, куди Наполеон заразже почав стягати війська, але перед самим містом Бліхер круто повернув на північ і почав організувати переправу через Ельбу. Він вибрав для сього дуже незручне місце, проти добре укріпленого і занятого сильними французькими відділами, міста Вартенбургу. Саме тому правильно розрахував Бліхер, що Наполеон з головними силами сього пункту не стерегтиме. Наполеон дійсно, через нераз вже згадуваний в нього брак доброї

кінноти, лишився в Дрездені зовсім дезорієнтований і без ніяких відомостей про те, куди раптово поділася шлеська армія.

Дня 3 жовтня розпочалася переправа на превелику радість вояцтва давно вже змученого монотонними маршами вперед і назад. Всі інстинктивно відчували, що переправа — рішучий крок, що вирішення війни близиться. Ся свідомість дала силу навіть погано вишколеній і узброєній лянтвері кілька годин витримати на прибережнім болоті згубний вогонь французів і нарешті тяжкою атакою через саджавки і наповнені водою канали взяти приступом укріплену французами греблю, що опановувала місце переправи. Французи мусіли відступити. Бліхер, не гаючи часу, помашерував на захід і зручним рухом оминувши стрічи з надходячою головною армією Наполеона, спинився в далекім запіллі французів, коло Галле, щоб навязати контакт з Шварценбергом і Бернадотом. Він не помилився і в тому, що його ризиковний рух примусить обидві армії до якоїсь активнішої діяльності.

Головна армія, що в сей час була вже сама одна чисельніша, аніж всі сили Наполеона, нарешті покинула свою квартиру в Тепліці і вирушила, хоч і повільно, в напрямі Ляйпцігу. Її рух нагадував ті давні часи італійського походу, коли молодий генерал Бонапарт враховував »повільність рухів австрійської армії«, як існуючий незмінний чинник в свої оперативні пляни. При повній нерішучості цілого командування головного штабу, при тому переляканому остовпінню, яке проймало австрійських генералів на свідомість того, що вони мають діло з Наполеоном, Мюрат, що проти них проводив відділом п'ять разів слабшим, мав кілька

разів нагоду до частинних перемог. Але остаточно Наполеон таки мусів йти на допомогу своєму маршалові і 15 жовтня головні його сили стрінулися на південь від Ляйпцігу з армією Шварценберга.

Битва була неминуча і до слова прийшов знову Лянгенау, що в поті чола випрацював діспозицію бою, яка своєю хитро-мудрою детальною розробленістю ні в чім не уступала знаменитій діспозиції Вайротера виробленій під Австерліцом. Лянгенау так зручно розділив ціле військо на три частини болотними долинами річок Пляйси і Ельстеру, що на день 16 жовтня головні сили Наполеона могли зовсім спокійно вдарити на одну третину головної армії, якраз ту, де находилися всі три монархи. Відгороджені ріками відділи або лишались нечинні, або без користі для бою терпіли втрати від вогню французів, а зате, там де були союзні монархи, розгорілася правдива битва. Наполеон, що правда, не мав ніякої детальної діспозиції, але тим не менше атаку союзників криваво відбито, а французький протинаступ почав успішно розвиватися. Лише та обставина, що Наполеон сам не зміг зібрати цілої своєї армії для рішучого удару, вирядувала коаліційні війська з дуже скрутного положення. Се було заслугою Бліхера.

Його армія, що машерувала з півночі, не мала діректив від генерального штабу, отже Бліхер міг поводитися по своїй волі, а ся воля була як завше однакова: в перед — якраз те, що найбільше відповідало духові і настроєві війська. Але помиливсяб той, хто таке рішення вважавби наслідком безрозсудної бравади. Бліхер точно розрахував, що його наступ перешкодить Наполеонові зосередити всі свої сили, і тому й тягнув за собою вій-

ська. *Vorwärts!*— єдине слово, з яким його постійно бачили і чули російські відділи, так, що сей чужий звук врізався їм в пам'ять і вже через них, саме в часі боїв під Ляйпцігом, перейшов в загальне прізвище. З цілим поривом гусара кинув Бліхер свої кольони біля Мекерну на корпус Мармона, що саме мав йти на південь. Мармон дуже зручно боронив північні доступи до Ляйпцігу, але все таки французів відкинено під самі брами міста. Всі їхні протинаступи були безуспішні і лише виснажили резерви. Останні резерви — старої гвардії Наполеон не відважився вжити. Таким чином рішучий удар на півдні відвернено несподіваною загрозою з півночі. День закінчився нерішучо, але положення стисненого з двох боків Наполеона стало дуже важким.

За ніч встигла головна армія підтягти деякі підкріплення, що поповнили її ослаблені полки. Але силу, що моглаби остаточно рішити вислід бою, стягнув до Ляйпцігу Бліхер. Се була велика північна армія шведського наслідника престолу Бернадота. Керуючи військом півтора рази більшим від Бліхерового (коло 120 тисяч), Бернадот все таки мав такий страх перед, вже з двох сторін оточеним, Наполеоном, що на всі настирливі домагання Бліхера спішити чим-дужче на поле бою, відповідав рішучою відмовою. Хіба, що його армія дістане ще 30 тисяч підмоги. З самовідреченням, яке доказувало, що йому залежало на успіху справи, а не на славнім відзначенню, вислав Бліхер цілий корпус Лянжерона на допомогу Бернадотові і тоді той рушив зі сходу на Ляйпціг. Розуміючи, що з його приходом завершиться оточення Наполеона з трьох сторін, Бліхер рівночасно відіслав з поля бою на захід корпус Йорка, щоби той був на по-

готові, коли треба буде переслідувати французів. Сам він лишився тільки з невеликим відділом на найдалі висуненім проти Наполеона становищі.

Бліхерові розрахунки знову виявилися правильними і коли 18 жовтня армія Бернадота напала зі сходу на французькі позиції, Наполеон мусів почати відступ. До ранку 19 жовтня встигла в повнім порядку вийти значна більшість французької армії, але коли помилково єдиний міст через Ельстер, що служив для відступу за скоро висаджено в повітря, то на рештки французів у безладі скупчених по вузьких вуличках міста, напали союзні армії. Перший був очевидно Бліхер, що не дивлячись на свої мізерні сили, заатакував гальську браму на півночі, особисто на чолі своїх вояків і таки перший віхав до ще повного ворогів міста. Першоюж його думкою було переслідувати відступаючого ворога і все, що було для сього можливе при своїх малих силах і загальному гармідері, він зробив. Вже за кілька годин зі своєю звичайною невтомністю покинув місто, вирвавшись з обіймів трьох монархів, які забувши всіх ворогів на світі, до вечора приймали овації населення Ляйпцігу.

В погоні за Наполеоном, наздігнав Бліхера патент на рангу генералфєльдмаршала; друге звання маршала «Форвертс» вже при штурмі на Ляйпціг було на устах у всіх вояків союзних армій. Дальші нагороди сипалися, як з рогу обильности. Не без гумору, хоч і не без самозадоволення писав Бліхер з погоні до своєї Мальхен: »З ордерами я вже не дам собі ради; я вже обвішаний, як стара візницька шкапа, та над усе заплаатою мені думка, що се я був тим, хто упокорив зарозумілого тира-

на». Не може не впасти в очі контраст між сим, зрештою оправданим самозадоволенням перед родинним кругом і його постійним великодушним підкреслюванням заслуг своїх підвладних, і замовчування їх промахів — в офіційних рапортах.

Завдяки обачній висилці Йорка, Бліхерові вдалося наробити немало шкоди французькому арієргардові. Вісім день йшов він по п'ятах Наполеонової армії, вісім день ночував на тім самім місці, що Наполеон попередньої ночі. Така настирливість немало причинилася до сильної дезорганізації французької армії підчас маршу. Мокрі осінні дороги, часом нестерпимий біль очей, запалених від постійної куряви походів, фізичне вичерпання його самого і його вояків, не перешкодили Бліхерові і далі весь час повторювати одну команду: «вперед». Армія йшла завше з піднесеним настроєм за його кличем, не дивлячись на холод і голод — Бліхер нераз мусів жалітися в головній квартирі, що його воякам більше всього бракує «чобіт і штанів». Але його сили були за слабкі, щоби зробити якийсь поважний напад на французів, а головна армія волоклася вперед розпучливо повільно. Там в генеральній ставці вже кінчилася війна, а починалася політика. Точилися таємні і отверті переговори з Наполеоном, спліталися інтриги, в осередку уваги вже знову стало не подолати ворога а зберегти європейську рівновагу і заздро слідкувати за намірами другого союзника під офіційним претекстом «додержати засади легітимности».

На виразний наказ мусів Бліхер спинитися над Реном і замість того, щоб йти просто на Париж, мусів обмежитися більше менше сторожовою службою. В штабі уважали, що для походу на Па-

риж, Бліхер не має належно розбудованої бази, на що Бліхер розлючено відповів, що «базою йому ціла Європа від Льодового океану до Гелеспонту». Та се справи не поправило. Генеральна ставка му- сіла дати Наполеонові час зреорганізувати і по- повнити свою армію, чи, як се їй здавалося, нале- жно випрацювати свій власний плян кампанії. Сей плян полягав очевидно на тім, щоби здобути у Франції таку ключеву стратегічну позицію, з якої можна булоб змусити Наполеона до капітуляції. Такою магічною місцевістю, з невиразних причин по довгих сварках визнано високорівню коло Лян- гру. Даремні були всі запевнювання Бліхера і Гнайзенау, що Наполеона треба шукати в Парижі. Союзна армія попленталася на південь до Шварц- вальду і Швайцарії, щоб звідтіля досягнути згадану високорівню. Се очевидно у військових акціях ви- кликало проволоку. Отягання Олександра I з пе- реходом через Рен, викликало нову проволоку — цареві хотілося ввійти на французьку територію точно в річницю того дня, коли французи залиши- ли Росію. Бліхер мав розраду принаймні в тім, що його, з його шлезькою армією, лишили над се- редним Реном і тим дали певну свободу рухів. В ніч на новий рік 1814 під Каубом перейшли Блі- херові полки напівзамерзлий Рен. Нашвидку наве- дені мости розривала прудка течія, вояки мерзли в діравій обуві і порваних плащах, але їх Бліхер був перед ними зі своїм повсякчасним веселим жартом, доганою чи підбадьоренням і тому настрої армії був прекрасний. Населення вітало своїх оваційно. Більшість німецьких патріотів вірила, що час від- нови об'єднаної німецької імперії недалеко.

Слідуючий потім марш рівнинами Лютарін- гії і Шампанії серед мокрої зими і вороже настро-

еного населення належав у більшості учасників походу до найтяжших спогадів. В головній квартирі союзників далі плелись інтриги і велися сварки. Полохливі генерали радили відступати, доказуючи, з величезною ерудіцією, незбитими історичними фактами, що від XV віку ніодна ворожа армія не вдерлася на територію Франції без того, щоб не потерпіти невдачі. Пригадувалася доля Карла V, Євгена Савойського і Фердинанда Брауншвайгського, бої під Дененом і Вальмі. Не дивлячись на те, що високорівню Лянгру захоплено, Наполеон ані не думав капітулювати — значить, на думку стратегів треба було чекати «вичерпання». Але Бліхер якраз не хотів чекати. Швидким маршем пройшов у глиб Франції, далеко відірвавшись від своїх резерв і від головної армії, і став 27 січня біля Брієну на велику розпуку Шварценберга: »Бліхер — а ще більше Гнайзенау — бо старий мусить пожичати свого імени — з такою дійсно дитячою заїлістю женуть до Парижу, що топчуть ногами всі правила війни. Не забезпечивши головного шляху з Нансі до Шальйону більшим корпусом, понеслися вони мов божевільні до Брієну; не турбуючися ні про запілля, ні про крила, будують проекти *parties fines* в Пале Рояль; сеж жахливо в такий момент» — писав спантеличений австрійський фельдмаршал.

Шварценберг мав повну рацію нарікати на шалених прусаків. Австрійські стратеги могли з гордістю сказати, що за всі війни з революційними маршалами і з Наполеоном вони ані разу не порушили воєнних правил. Ні разу, ніоден австрійський полководець не відійшов далі як на 5 переходів від своїх військових магазинів, ні разу не лишили вони без охорони запілля чи крил армії, ні

разу не кинулись вони на ворога, тільки стрінувшись з ним, в безрозсуднім завзятті, бажали знищити його військо на місці. Сі необачні «помилки» робив завше тільки Наполеон, але всі його успіхи не всилі були захитати віри в непомильність воєнних правил XVIII століття в головах більшости союзних генералів. Тільки отсі божевільні, Бліхер та Гнайзенау мало того, що зовсім як Наполеон — не дбали за ніякі стратегічні правила, порушували у війську всякий порядок і замість показувати воякові шпіцруту, навчати його про освячений обов'язок абсолютного послуху, говорили про свідому дисципліну, про спільну ціль відбудови єдиної Німеччини, про великий німецький нарід, про національне військо. Легітимних монархів південних країв Німеччини не називали вони инакше як «сволоч Ренського союзу». Певно, тільки через сю небезпечну «демагогію» держалася купи їх армія, де скасовано тілесні кари. За такі вирази й поведінку в стилі французького конвенту не диво, що німецьких патріотів прозвали «пруськими якобінцями».

Але старий грач Бліхер міг і далі спокійно мріяти про партію в карти в здобутім Парижі. Наполеон знав з ким мав діло і розумів новий пруський спосіб вести війну — сеж був його власний спосіб, стратегія «знищення». Тому й він не пішов на ніякі складні маневри, ні на загрозу тиллових сполучень ворога, а просто кинувся на його головні сили. Під Бріеном дійшло до цілоденного бою (30 січня 1814), в якому німцям удалося відбити майже всі атаки Наполеона. На третій день Бліхер дістав визначну допомогу з головної армії і, перейшовши в наступ, прорвав центр французької армії в Ля-Ротієр. В маленькому селі, за

яке йшов упертий бій, особисто командували Наполеон, Бліхер та Гнайзенау. Врешті французи, потерпівши тяжкі втрати вбитими і полоненими, мусіли уступити. Ще тогож вечора означав Бліхер день під Ля-Ротієр як найщасливіший в його життю. Моральне вражіння поразки французів на їх власній землі було дуже велике. Навіть головна армія рішилася вийти з Лянґру і рушити вперед, правда, все таки не на Париж, а на Труа. Зате вільну руку дістав Бліхер, **не** приєднуючись до головної армії, діяти як йому виглядатиме доцільніше. Ясно, що маршал рушив просто на Париж і 10 лютого був вже лиш в 10 милях від столиці.

Але і Шварценберг і Бліхер помилилися, думаючи, що Наполеон вже знищений і з ним нема чого так дуже панькатися. Віддаленій від головної армії, шлезькій армії довелося особливо відчутися помилку. Шварценберг саме затівав якийсь новий дуже хитрий і складний маневр і для того потребував підкріплень від Бліхера. Через відмарш тих підкріплень, розедналися поодинокі корпуси шлезької армії і Наполеон, вистерігши сприятливий момент, мов камінь з праці, впав зі своїми невеликими силами на поодинокі відділи (Шампобер, Монмірайль, Етож 10, 11, і 14 лютого). Лише ризикуючи життям і полоном вдалося Бліхерові в порядку відвести свою армію на схід, втративши п'ятнадцять тисяч людей і 27 гармат. Наполеон мав право пишатися перемогою над «найкращою армією ворога», думаючи, що зовсім її знищив. Від довгих часів знов побачив Париж на своїх улицах ворожих полонених, здобуті прапори, знов пережив хвилини підйому, коли щодня заболочені курієри з радісними лицами летіли вулицями міста. Немов щераз повторювалися часи зперед 18 літ, коли так

само щодня нові кур'єри розносили по місті імя маловідомого генерала Бонапарта і назви далеких італійських сел: Монтеноте, Мондові, Дего...

Але Бліхер не був Вурмзером, а його армія була національна армія, а не громада наймитів. В Німеччині ще стільки сердець билось любов'ю до батьківщини і бажанням перемоги. В надзвичайно короткий час зреорганізував він своє військо. Підносити духа вояків він не потребував: там, де був Бліхер, там і по програнім бою вояки зберігали бадьорість духа і віру в перемогу. Перед Шварценбергом узяв Бліхер на себе всі вини і промахи своїх підвладних і тим утримав почуття міцної споености також і в штабі. Йорка, що ображений несправедливими закидами, подався до дімісії, Бліхер затримав при армії ляконічним листом: «Старий побратиме зброї, не кидайте армії, бо ми у мети; я дуже хорий і сам відійду як тільки скінчиться боротьба». Головнокомандуючий шлезької армії, хоч і назвав Йорка «їдовитим хлопом», але знав, що в бою він незамінимий своєю хоробрістю і присутністю духа, а тому в інтересах справи старався утримати з ним добрі відносини. Два дні по тяжкім відступі зпід Етожу, 16 лютого вже писав Бліхер канцлерові Гарденбергові: «Дев'ятнадцятого машерую просто на ворога; коли він затримається, я його розібю, будьте певні. Але і головна армія мусить рушитися вперед... Старайтеся про се за всяку ціну...» Австрійські штабовці думали, що Бліхер збожеволів. Головна армія, теж потерпівши від Наполеона кілька невдач (Гран-Пюї, Монтро), не думала вже про ніщо крім відступу. Наполеон, дарма, що з двічі меншими силами з фізично оснажених і невірних підручків, марно пробував викликати Шварценберга на бій.

В сім фатальнім моменті зумів Бліхер, як завжди енергійно, вхопити і здійснити чужий плян, що привів до повного звороту в кампанії. Тим разом автором пляну був однак не Гнайзенау, а Грольман, здібний і скромний старшина, що мав єдину, нерідку у військовій службі, халепу: ніколи не довелось йому бути на самотійній командній посаді і тому занадто часто його заслуги приписували иншим. Грольман порадив Бліхерові відірватися зовсім від головної армії, рушити на північ і зеднатися з корпусами Більова і Вінцінгероде, що надходили з Голяндії. З таким чином зформованою понад 100 тисячною армією, можна булоб самотійно йти на Париж, або рішитись на генеральну битву з Наполеоном, не турбуючись за Шварценберга. Олександр I і Фрідріх-Вільгельм III, яким вже набридло коритися австрійським плянам, дали свою згоду. Хворий на пропасницю і на запалення очей, лиш з найбільшим зусиллям волі тримаючись на коні, все таки встиг Бліхер, на ючах Наполеона, зеднатися з північними резервами і вирівнати часткову невдачу росіян під Краоном. Він розторощив Мармона біля Ляону, але заки скінчився бій, мусів хорий іти до ліжка. Гнайзенау зумів холонокровно виграти бій і подбати про добрий відпочинок війська, але йому бракувало те могутне, всепориваюче »вперед«, бракувало поваги припинити сварки в штабі і шлеська армія застрягла на місці.

Ще хорий, мусів Бліхер сісти на коня. Перехоплений лист Наполеона вказував бажання імператора вийти в запілля союзникам, щоби відтягти їх від Парижу — отже значить дорога на Париж була вільна і місто безборонне. Аж тепер вдалося спонукати головну армію до рішучішого руху.

Сам Бліхер в жіночій капелюху з величезними зеленими крисами, щоб берегти від сонця свої запалені очі, знов їхав на переді свого війська. Армії зедналися; се значило нову проволоку в марші на Париж, бо цар Олександр мусів конче першим вїхати до міста на чолі своєї гвардії. Та сим разом проволока була недовгою. Відвага маршала Монсея на барикадах Кліші не могла зрівноважити чисельної переваги союзників. Дня 31 березня урочисто приймав Париж парадуючі армії.

VI В ПРОМІННЯХ СЛАВИ

Бліхер, дарма, що штурмом Монмартру виконав головну працю при боротьбі за Париж, волів, з своїм жіночим капелюхом на голові, тихо і неспостережено вїхати до міста слідуячого дня на свою квартиру в домі Фуше. Його місія — погром Франції — була сповнена і вже 2 квітня просив він короля, з огляду на стан здоровля, відставити його від керування армією. Прохання, хоч і неохоче, було вволене, а на знак найяснішої ласки трьох монархів, ціла купа надворних медиків усіх націй заходила ся над здоровлям войовничого хворого. Незабаром їх заходи увінчали ся деяким успіхом. Зір маршала поправився і він міг покинути ліжку. Та даремне булоб шукати його на безчисленних балях, редутах, блискучих діпльоматичних приняттях, або військових парадах; в одній сорочці, з засуканими рукавами, з довжелезною люлькою в зубах, весь свій час проводив Бліхер в Палє-Рояль за картами або білярдом в тих салях, що ще здавалось дихали натовпами схви-

льованого народу і луною промов Демулена чи Дантона. По виконаній обітниці особливу приємність справляв поворот до так довго незазваної розваги, а зрештою ніколи в своїм житті не мав маршал такого щастя до карт — 19.000 талярів дзвінкою монетою повіз він з собою додому.

Париж відштовхував його, як і багатьох німців тої доби (Гумбольдта, Арндта, Гереса). Відрази до французів Бліхер не міг перебороти: загальна зрада Наполеона в нещастю так відбивалася від міцного скупчення ліпших синів цілої нації довкола свого короля по Єнській катастрофі! Натомісь з англійцями, особливо з холодним дістінгованим Велінгтоном, Бліхер відразу заприятелював. Приймаючи запросини на подорож до Лондону в супроводі союзних монархів, він і поняття не мав, що властиво він сам стане в осередку загальної уваги британців. Ціла Англія носила на руках пруського маршала, випрягала коні з його коляси, обсипала його дарунками. Ціла Англія, розуміється крім лорда Байрона, давнього адоратора Наполеона, який тому й був Байроном, щоб йти наперекір суспільній opinio. Почесні докторати Оксфорду і Кембріджу, монарші портрети, князівський титул увінчали всі інші відзначення. Бліхер писав своїй дружині: »Місто Лондон вшанувало мене шпадою, яку я там дістану. Шпада, що я дістав від цесаря Олександра, оцінена тутешнім ювілером на 20.000 талярів; тепер надїждить ще одна така шабля з Петербургу, але до чорта з тою ювілерною зброєю«.

Почести приймав Бліхер, як щось належне і зовсім зрозуміле, не без деякого самозадоволення, але завше при тім мав сильно вироблене по-

чуття шляхетної товариськості, яке казало йому визнавати і належно підносити заслуги інших. На всіх святочних бенкетах, що наповнили цілу його подорож до Лондону і звідти назад до Берліну, він не раз голосно висловлювався, що без Шарнгорста і Гнайзенау, він не зміг би довершити ні одного з тих діл, які принесли йому славу. Або по його власних словах свої побіди завдячував він «своїй шаленості, розважності Гнайзенау та милости Божій». Зрештою на офіційних обідах він počував себе трохи не свійсько — хороброму маршалові «горіли там підошви» — весь час мусів пильно стежити за собою, щоб не вишити за багату того вина, що лили на його честь рікою. Крім того стареча неміч давала вже себе сильно відчувати. Всі мрії Бліхера спрямовувалися до спокійного маєтку на Шлеську, де він міг би провести останні дні. Єдине, що спиняло його від повного занехання публичного життя, се перебіг Віденського конгресу, який приймав для Німеччини щораз гірший зворот.

Бліхер передбачав, що запобігливе відношення до Франції на конгресі і гризня союзних держав між собою створюють небезпечну ситуацію в Європі. Видимо, його місія була ще не скінчена. Сміливі мрії та проекти зєдинення Німеччини розбивалися об нехїть менших територіяльних німецьких державок і спротив Австрії, Франції та Англії. Люди з такою сильною перевагою етичного і національного чуття, з якою тодішні оборонці гасла зєдинення Німеччини виступали перед світом, на полі бою і в друкованім слові, були добримі людьми пориву і чину, але мало надавалися до затяжних, безплідних, дрібязкових дипломатичних балаканин, в яких Метерніх і Талейран

були такими майстрами. Незломне рішення короля, за кожду ціну триматися союзу з Олександром, підтягло можливість успішної акції навіть Гарденберга. Етична істота такого Бліхера, Штайна, Арндта чи Гумбольдта бридилася торгами за кожду дрібницю в устрої чи кордонах майбутньої Німеччини, тої Німеччини, для якої єдності і величі кождий з них присвятив найкращу частину свого життя. Вони були патріотами, але саме той динамізм, з яким вони стреміли здійснити свої національні мрії, перешкоджав їм бути холодними і вихракованими дипломатами. На звинні фрази Метерніха, Штайн відповідав пристрасним вибухом злости, Арндт — обуреною одою, Герес — палкою статтею, а се лише псувало хід дальших переговорів.

Як інші патріоти, так і Бліхер, почали зневірюватися в можливість використати перемогу і досягти об'єднання Німеччини. Для Бліхера єдність Німеччини була передовсім запорукою на будуче від завойовницьких намірів французів — сама Прусія була очевидно за слаба, щоби перебрати таку ролю. Місцевий партікуляризм був, на думку деяких патріотів, тому такий сильний в богатях німецьких державах, що війна проти спільного ворога тревала закоротко. Довший час разом ділити втіхи і негоди одного походу, довший час у спільних лавах боротися проти одного ворога — се булоби таким цементом, який понад голови всіх князів та герцогів, зліпивби навіки одну націю. Обурення проглядає з листа Бліхера з лютого 1815 р., коли він огірчено писав: »Втіху і честь робить мені, що брав участь у щойно закінченій війні, але найбільше задоволення полягає в тім, що в заключенні мира я участі не брав«.

Немов відчував старий маршал, що Франція ще не подолана остаточно, що свободна будучність Німеччини не забезпечена.

З сеї причини і жив він у Берліні, а не в тихій закутині Шлеську, та при нагоді кожних товариських сходин облегував собі сумління лайками на адресу віденських діпльоматів.

VII ВАТЕРЛЬОО

9 березня несподівана вістка заставила Бліхера вдосвіта вискочити з ліжка. Вірний Гнайзенау повідомляв, що Наполеон покинув острів Ельбу. Приємнішої вістки Бліхер не міг дістати. »Се найбільше щастя, яке могло спіткати Прусію. Тепер війна почнеться наново й армія знов направить всі пороблені у Відні похибки« — скрикнув він. Бліхер не мав ніякого сумніву, що саме він, а ніхто инший буде проводити військом в сій новій війні. Не діставши ніякого наказу, ані повновасти, він почав поспішно збиратися до армії. Иншим — призначення Бліхера зовсім не здавалося таким samozрозумілим. Роздалися голоси, що пропонували Йорка. Методичний повільний генерал Кнезебек, що в минулій кампанії завше виступав по стороні австрійських теоретиків обережного маневру, мав усі підстави боятися, що Бліхер знову своїм незнанням правил попсиє всю війну. Він попробував щось говорити про старі літа, про славу, придбану минулим походом, якою непотрібно не треба ризикувати... Карієру полководця краще покінчити успіхом. Томуж саме так не хотілося старому Кутузову ризикувати новим по-

ходом, тому так отягався від ризику спорохнявільний Меляс перед боєм під Маренго. »Що за дурниці!« — відповів лаконічно Бліхер.

Король Фрідріх-Вільгельм III в данім випадку ще раз доказав, що у військових справах йому не бракувало здібности вірно оцінити ситуацію. Окремим рескриптом відкликав Бліхерову дімісію і призначив його знову головнокомандуючим, лише звелівши в Берліні вичекати перших результатів дипломатичних пересправ; наразі тільки давний бойовий товариш, Гнайзенау, дістав наказ відразу поспішати до війська в Голяндію. Зі злости на затримку, Бліхер програвав великі суми в карти. Аж 10 квітня міг він рушити до війська, яке на прохання Велінгтона, концентрував Гнайзенау поблизу англійців у Бельгії. Росія і Австрія вже встигли були розпустити свої частини і могли бути щойно в липні здатні до бою, отже було певно, що перший удар Наполеона доведеться витримати англійцям і прусакам.

Та поки ще до війни дійшло, Бліхерові довелося пережити другу велику трагедію в своїм житті (крім капітуляції під Раткау), а саме: військовий бунт. Збунтувалися саксонські частини, що в Лієжі тримали варту коло штабу. Між саксонцями, довголітніми союзниками Наполеона, і прусаками давно вже існували різні тертя, в сей час особливо загострені через партикулярничний страх саксонців, що їх країну віденський конгрес приєднає до Прусії. Юрба вояків і старшин, частинно п'яних, оточила будинок штабу, закидала його камінням і пробувала вдертися до середини. Пролунало кілька пострілів. Такого ще Бліхерові не трапилося ніколи в житті — з шаблею в руках хотів сам оден кинутися на бунтарів; лиш сило-

міць зміг Гнайзенау з кількома адютантами відтягти маршала і, посадивши на коня, врятувати до найближшої пруської залоги. Розстріли і спалення прапорів збунтованих частин, — так було покарано саксонців, залишили у Бліхера огидний спогад міжособної сварні перед очима ворожого французького населення.

Велінгтон і Бліхер плянували в травні почати наступ на Францію, але очевидно всім дипломатам зібраним у Відні робилося млосно на саму думку про можливість рішучого руху вперед. Військо дістало наказ чекати, поки політики належно не в'яснять ситуації, а ситуацію в'ясняли аж поки Наполеон сам вдерся до Бельгії з наміром розбити ворогів поодинці, поки вони ще стояли розкиданими поодинокими частинами. Бо колиб він допустив Велінгтона та Бліхера зеднатися, то сі двоє, навіть без дальших підмог занадто переважалиби його чисельністю (Бліхер мав 122 тисячі війська, Велінгтон — 96, Наполеон — 128). По особистій умові між обома союзними полководцями, нападений Наполеоном мусів повідомити другого, якого обов'язком було негайно поспішати з усіми силами на допомогу. 14 липня принесла пруська кінна розвідка вістку про наступ французів. Корпус Більова ще не встиг прилучитися до армії і тому Бліхер, лише отримавши обіцянку допомоги від Велінгтона, відважився прийняти бій з переважаючими силами французів на зручній позиції коло Лінії. 12 червня кольони генералів Вандама і Жерара повели наступ на пруську армію, але Велінгтон не приходив. Англійська армія була ще розкидана, а те, що встигло зібратися, стримала відвага Нея під Катр-Бра. Тимчасом, не дивлячись на дощ і бурю, точилась уперта бо-

ротьба за Лінії. Сконцентрованому ударові французьких кірасірів на правім крилі кинувся назустріч сам Бліхер з шаблею в руках на чолі кінноти відомого ватажка добровольців Ліцова. Самовидець, адютант був вражений переміною, яка сталася зі 73-літнім старим, що ще перед пів годиною ослабілий і вимучений, трясучись на цілім тілі, здавалося, ледви тримався на ногах. Але Бліхерів кінь впав, забитий ворожою кулею, придавивши своїм тілом маршала. Ліцов попав у полон і, переслідуючи розбиту німецьку кінноту, пронеслися французькі кірасіри кілька кроків від свого найгрізнішого ворога. Адютант Ностіц поміг Бліхерові вибратися зпід коня і йому вдалося помятому і понівеченому добитися до своїх.

Міжтим французи прорвали центр пруського становища, маршала все ще не було, і Гнайзенау, залізною волею опановуючи розхитану армію, наказав відступ на північ замість на схід, кидаючи на призволяще всі тиллові сполучення, щоби тільки лишитися поблизу Велінгтона, щоби тільки не пропустити рішального бою. Се було рисковне, але щасливе рішення, хоч проти всіх вироблених військових правил; в пітьмі вдалося прусакам неспостережено відійти геть. Під Жантіном на соломі між звичайними раненими знайшла армія тяжко потовченого свого маршала. Помучені війська вибухли голосними криками радості, більше всіх зрадів Гнайзенау. »Чи ви гадаєте, що з нас хтось мігби заступити старого у війську? Його в переді блищить в його очах і врите в серця наших вояків« — оповідав він про сі дні пізніше.

На другий день пополудні вислав Наполеон ген. Груші з значними силами переслідувати прусаків, про яких думав, що вони розбиті і не-

здібні до бою, відступають своїми шляхами сполучення на схід. Якби він міг бачити у Ваврі пруську армію, палаючу жадою відплати, підсилену свіжим корпусом Більова! Якби міг чути слова денного наказу головнокомандуючого: »Я поведу вас знову вперед на ворога; ми його побем, бо мусимо!«

Надвечір того дня вдалося знайти загублену муніційну кольону і побоювання Гнайзенау з приводу повної недостачі набоїв, були усунені. Нарозпачливий запит Велінгтона, чи може він, в разі нападу французів, рахувати на допомогу хоч одного пруського корпусу, відповів Бліхер: »Хоч як хорий, я стану на чолі моїх військ, щоб напасти на праве крило ворога зараз же, як тільки Наполеон розпічне щось проти герцога. Колиж сьогоднішній день мине без ворожого нападу, то моя думка, завтра разом напасти на французьку армію«. Рішення, щоби побите 16 червня військо, 18 вести знову на ворога, — належить до виїмкових в історії. Бліхер »волівби привязати себе до коня, аніж пропустити бій«. Відмовившись від лікарських обмивань і перевязок, заціплюючи зуби весело жартував він з машеруючими кольонами і вітав, у крапаючій дощику, »союзника з Кацбаху«.

В той час, як Наполеон, що напав під Ватерльоо на англійців, з тугою вичікував Груші, щоб рішити бій, генерал Груші уперто прямував в приписанім напрямі. І хоч чув відгомін далекої канонади коло Ватерльоо, хоч його підвладні благали його спішити на сей відгомін з цілою його армією, або хоч її частиною, Груші залишився сліпим виконавцем приказу... Замість Груші, прийшов Бліхер. Се й рішило бій.

Перебіг бою під Ватерльоо, 18 червня широко відомий. Задержаний розмоклими дорогами, зміг Бліхер шаблею показати своїм воякам червоні дахи села Бель-Аліанс, аж десь коло 6 години вечора, саме в тій хвилині, коли стара гвардія Наполеона готувалася до останньої атаки на розхитані становища англійців, що втратили вже коло двох третин всеї своєї армії. Розхитані ряди французів не могли затримати свіжих німецьких кольон, які особисто повели вперед Більов і Гнайзенау. Тільки стара гвардія і легендарний Камброн ще ставили опір задля чести, не задля перемоги. В 9 год. вечера Бліхер і Велінгтон стиснули собі руки, давши сим картинним жестом тему для численних малярів і граверів. Вихований в правильній школі XVIII століття, вважав Велінгтон день за скінчений, і поїхав сам і з військами на відпочинок аж до Брюкселю в запіллі. Не те Бліхер і Гнайзенау, які розуміли, що тільки безупинне переслідування зможе дати переможцям всі овочі побіди. Бліхер особисто вів переслідування до півночі, Гнайзенау, видавши наказа »кождий відділ, до останнього духу« — цілу ніч. Над ранком генералквартир-майстер сам міг довкола себе зібрати тільки яких 50 стрільців, але французька армія більше не існувала. Захоплені гармати, прапори, обоз і десятки тисяч полонених загатили всі дороги. Те з французів, що встигло втікти, вже не заслуговувало назви регулярного війська. Пруська кіннота захопила навіть карету Наполеона.

Ще цілих п'ять день не давав шалений маршал Вперед спокою ні собі, ні військові. Без надуми пройшов він не спинившись крізь пояс Вобанових твердинь на північному кордоні Франції, залишаючи їх в запіллі. Для нагляду за ними лишив тільки

один корпус, а сам рушив просто на Париж. З ледви 40 тисячною армією — бо більше Бліхер не міг зібрати — заглиблюватись у ворожу країну проти Наполеона, се було з точки погляду старої військової школи безрозсудне виставлення армії на загибель. Минулого року 300-тисячна армія ледви дібралася до Парижу, Фердинанд Брауншвайгський в 1792 р. з 80-тисячами дійшов тільки до Вальмі. Бліхер думав инакше: він будував свої пляни на моральнім вражінні битви під Ватерлоо та на знеохоті французів до війни. »Кажуть, Наполеон хоче недобитки свого війська зібрати коло Ляону; се мене мало турбує. Коли парижани не доконають тирана, то я доконаю парижан: кривоприсяжний народ!« — писав він.

Відкидаючи всі пропозиції перемиря з боку французів, незадержно наближався Бліхер до столиці. За ним мусів поспішати і Велінгтон, що зі своєю холоднокровністю і талантом полковдця зеднував вроджений англійцям політичний хист. Тут розходилося про те, щоби не дати прусакам використати перемогу, бо в інтересі Англії було скільки можливо берегти Францію; тому відносини між обома союзниками швидко напружились. В останніх днях червня Бліхер вже стояв під Парижем. Франція, згідно з його передбаченням, а всупереч твердженням кабінетних стратегів, які бачили в ній лише ще незачеплену 200-тисячну армію, — дійсно не була здібна на ніякий спротив. З липня Париж піддався Бліхерові, за довго до приходу головних союзних військ. Тиждень потім, Олександр I і Фрідріх-Вільгельм III прибули до здобутої столиці і правління Бліхера скінчилося. Йому так і не дозволили взяти з парижан контрибуцію в 2 мільйони франків, щоби виплатити гроші

своїм воякам, які вже від травня не діставали ніякої платні. Коли Бліхер виставив сю нужду війська як головну причину контрибуції, то король Фрідріх-Вільгельм хотів виписати відповідну суму з Берліну. Тоді Бліхер і все вояцтво відмовилися від платні, щоб не вивозити, з і так збіднілої Прусії, золота до чужої країни.

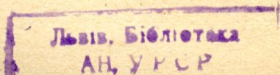
Передчуття Бліхера, що діпльомати вдруге зіпсують все досягнене жертвами війська, знову здійснилося. Париж наповнився представниками всіх країв, які скільки могли запобігали перед Людовіком XVIII і старались показатися великодушними до побідженої Франції. В їх раді маршал не мав голосу. Ні відповідного ослаблення Франції, ні міцної об'єднаної Німеччини, отже ніякої безпеки на будучність знов не вдалося досягнути. Бліхерова злість не знала меж: »Я хотівби тільки, щоби ви, панове від пера, хоч раз мусіли пересидіти під гострішим стрілецьким вогнем, довідалисьби, що се значить, коли вояк знову мусить життям і кровю поправляти хиби, що ви легковажно нароби́те«, — казав Бліхер сердито в лице канцлерові Гарденбергові, вважаючи його по результатах віденського конгресу занадто податливим. Але пережите напруження відбилося так тяжко на здоровлі маршала, що в центрі його мрій знов став відпочинок. Його життєва місія мілітарного звільнення Німеччини була покінчена, він се бачив. Ще бадьоро відбував часті інспекційні поїздки по пруських залагах, що задля безпеки мусіли лишитись у Франції, ще особисто керував Бліхер поворотом армії додому, але фізичні болі і моральна свідомість безрезультатности для Німеччини нових 25.000 жертв, пригноблююче ділали на маршала. Зовсім виїмкові нагороди, ордери й да-

рунки, якими його знову засипали всі союзні монархи, більше його не втішали. »Що допоможуть мені всі ордери. Меніб миліше було, колиб ми мали добрий, корисний для нас мир. Зрештою я не винен, що ми не скінчили чвари корисно для нас« — писав своїй дружині. Ще більше втомили його врочистости, з якими стрічали німецькі міста його поворот до Берліну.

Останні роки його життя се були напереміну овації, які йому улаждували скрізь, деб він не показався, поїздки до Карльсбаду та інших купелевих міст і його нерозлучні карти, за якими він тепер просиджував і по 8 годин денно. Вічна боротьба з лікарськими приписами, яких норовистий пацієнт не хотів слухатися, не вносила багато ріжнومانітности в його останні дні. Заслугує ще тільки на згадку участь Бліхера в завершенні реформ пруської армії, де він знову виступив перед королем, як оборонець загальної військової служби. Тільки таким чином могла на його думку стати армія добором найкращих синів нації, її гордістю, виявом її сили, носієм національних почувань. Тільки таким чином могла створити армія з нацією органічно-нерозривне ціле. 12 вересня 1819 помер маршал князь Бліхер в своїм маєтку Крібльовіц на Шлеську.

Росток та Бресляу ще за життя маршала прикрасили свої площі його статуями. Трохи пізніше відкрито пам'ятник також і в Берліні. Оповідують, що король Фрідріх-Вільгельм III, відомий своєю нехиттю до парад і публичних урочистостей, звелів відкрити пам'ятник без попереднього оголошення о 6 годині сіріючого зимового ранку. Але всеж трое чоловік зявилося на відкриття: сам автор статуї, відомий скульптор Крістіян Раух, шеф генераль-

ного штабу Гнайзенау і декан філософічного відділу Гегель. Парада вийшла більша аніж сподівались — сих троє людей гідно репрезентували на святі маршала Впереди весь німецький нарід, для єдності якого він поклав такі великі зусилля. До сьогодні лишився Бліхер одною з найпопулярніших фігур німецької історії. В пам'яті широких народних мас і вояцтва безчисленна кількість народних популярних книжечок і досі утримує живою легенду про сивого маршала — і його «Вперед» — сю команду, що немов втілювала в двоскладовім слові весь зміст епохи національного зриву до етичного удосконалення, до єдності і незалежності. Зокрема німецька армія і до сьогодні лишилася великою національною школою для всіх німців, горнилом незмінного патріотичного почуття. Власне покоління, що найдокладніше перебуло сю школу, чотири роки в окопах світової війни, виявилось пізніше без різниці свого соціального стану неподатливим на ніякий комунізм. Давні вояки («міткемпфери») були тим елементом, що створив перші і найвірніші кадри національсоціалізму. Дух, що його Бліхер і інші діячі визвольної війни 1813—1815 рр. вклали в національну армію, вратував Німеччину по сотні роках ще раз.



Важніша література:

Blüchers Briefe in Auswahl hrsg. Heinrich Stümcke
Leipzig, Reclam (1917).

Blücher in Briefen hrsg. Enno v. Colomb Stuttgart 1876.
Wolfgang v. Unger *Blücher's Briefe* München-Leipzig
1913.

Wolfgang v. Unger *Blücher* 2 B.-de. Berlin 1907—1908.
Friedrich Wigger *Feldmarschal Fürst Blücher* Schwe-
rin 1878.

Johannes Herold *Gebhart Leberecht Blücher Sein Leben*
auf dem Hintergrunde seiner Zeit, Bd. I. München-Leipzig 1921.

Johannes Scherr *Blücher, seine Zeit und sein Leben*
3 B.-de Leipzig 1862-1863.

Wilhelm Sauer *Blücher's Übergang über den Rhein bei*
Caub Weisbaden 1892.

Charles Chesney *Waterloo-Vorlesungen* (переклад з ан-
глійського) 2 Aufl Berlin 1869.

Carl Rudolph v. Ollech *Geschichte des Feldzuges von*
1815 nach archivalischen Quellen Berlin 1876.

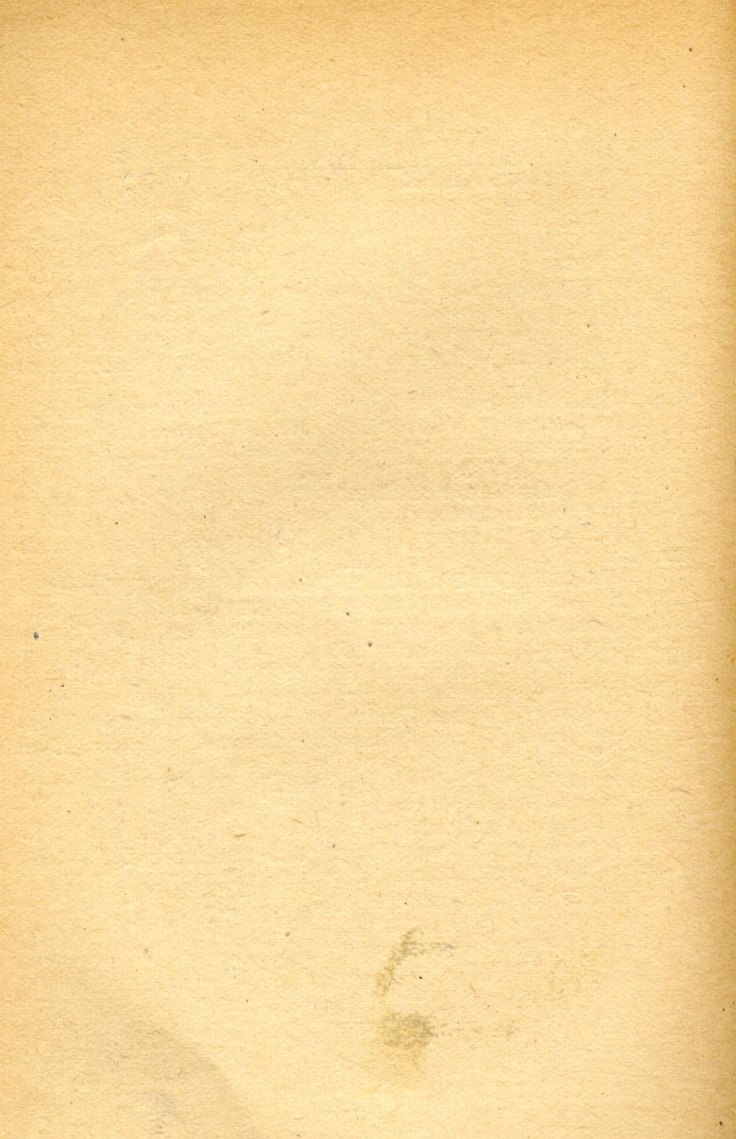
Julius Königer *Der Krieg von 1815 und die Verträge*
von Wien und Paris Leipzig 1865.

Rudolf Friederich *Die Befreiungskriege 1813—1815,*
2 B.-de 1911—1912.

Ludwig Häusser *Deutsche Geschichte vom Tode Fried-
richs des Großen bis zur Gründung des Deutschen Bundes* 4 B.-de
Berlin 1869.

Heinrich v. Treitschke *Deutsche Geschichte im XIX.*
Jahrhundert. Богато видань.

Wilhelm Oncken *Das Zeitalter der Revolution, des Kai-
serreichs und der Befreiungskriege* 2 B.-de. Berlin 1884—1887
(Oncken's Weltgeschichte in Einzeldarstellungen).



ЗМІСТ

	стор.
Передмова	3
I Бліхер під прапорами Фрідріха Великого	9
II Бліхер «забирається до чорта»	17
III Революційні війни	19
IV Катастрофа і реформи	28
V Визвольні війни	39
VI В проміннях слави	71
VII Ватерльоо	75



Квартальник Вістника

ч. 1 1936

Д. ДОНЦОВ:

Ц. зл. 1'-

ПАТРІОТИЗМ

ч. 2 1936

Д. ВАРНАК:

Ц. зл. 1'5

ТАЄМНИЦЯ ОРГАНІЗАЦІ

ч. 3 1936

Д. ДОНЦОВ:

Ц. зл. 1'5

ДУРМАН СОЦІЯЛІЗМУ

Книгозбірня Вістника

ч. 1 1934 р.

М. Острозерха: МУСОЛІНІ

Ц. зл.

ч. 2

М. Маківель: ВОЛОДАР

Ц. зл.

ч. 3

М. Антонович: ГЕРРЕС

Ц. зл.

ч. 4

Р. Єндик: А. ГІТЛЕР

Ц. зл.

ч. 1 (5) 1935 р.

Д. Варнак:

КАРДИНАЛ МЕРСИ

Ц. зл.

ч. 2 (6)

Л. Мосендз:

ШТАЙН

Ц. зл. 1'

ч. 3 (7)

Д. Варнак:

ДАНІЄЛЬ О'КОННЕЛЬ

Ц. зл.

ч. 4 (8)

В. Темляк:

ВОГНИСТІЙ ХРЕСТ

ПОЛКОВНИК ПЯ РОК

Ц. зл. 1'

Ціна 1.50 зл.

РА

83

у

2 р 52 коп
(1986)